

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Beleidsnota

Mensenrechten – Democratie – Internationale Rechtsorde

ParamariboAnkaraRabatBelgradoRabatAtheneHarareNewYorkAntwerpenBuenosBogotáKairoHarareLagosManaguaQuitoHamburgLagosColomboMexico
slavaLusakaBangkokSarajevoDamascusHoustonBonnAnkaraBrusselDarEsSalaamKobeSofiaKoealaLoempoeurWellingtonAlgiersAnkaraAbujaChicagoMuscatDakarSt
khholmKopenhagenCotonouBuenosAiresAddisAbebalLissabonParijsRabatDüsseldorfTokioLuxemburgMontevideoChicagoBagdadPortOfSpainBoekarestLuxemburgDak
HoustonAlmatyDubaiRomeBamakoBelgradoHamburgRomeDarEsSalaamSofiaDubaiColomboRabatAtheneDublinSydneyKobeBogotáPraagOuagadougouAlgiersKin
tonStPetersburgAmmanMilaanMexicoTeheranAbuDhabiFrankfurtAmMainBelgradoTorontoAddisAbebaAnkaraSarajevoPortOfSpainAiresStockholmAmsterdamAbeba
poliLaPazKairoManaguaBagdadLosAngelesKievAnkaraColomboWarschauRomeBernKingstonLissabonBoedapestBoedapestNewYorkMaputoColomboNewYorkRiyad
maktoTelAvivKingstonMontevideoLaPazPraagDubaiWenenCotonouBerlijnLaPazDüsseldorfKampalaTeheranSeoelMontevideoBrasiliaPretoriaAnkaraBomaySofiaTo
RomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoManillaKinshasaBarcelonaCaracasManaguaBarcelonaLusakaAntwerpenSao
PauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontevideoAbuDhabiTelAvivLondenIstanboelAlmatyBangkokHelsinkiSanJoséParamariboAnkaraSaoPauloPretor
BangkokMilaanBamakoHoustonHarareBrasiliaKairoSarajevoBratislavaWindhoekZagrebBrusselRiyadMoskouAlmatyMaputoKarachiVancouverSantiagoDeChileTunis
anaguaTeheranCotonouTokioTunisHelsinkiBoekarestHamburgKopenhagenStockholmWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJoséRomeLuxemb
SofiaHoustonRiyadDüsseldorfAmmanAccraPraagKarachiKairoSarajevoAlgiersAnkaraLondenBamakoJakartaParamariboOttawaMontrealAlgiersMuscatWindhoekRi
LuandaMadridVaticaanstadWarschauBrasiliaVancouverAntwerpenDakarDarEsSalaamDubaiTripoliMaputoDublinBrusselSanJoséTelAvivMilaanBoedapestLusakaFra
furtAmMainMelbourneMünchenAtheneDüsseldorfKampalaCanberraBamakolIslamabadSofiaLissabonBangkokRomeChicagoAlgiersRiyadhYaoundéRiyadhMuscatKa
oalaParijsMadridBelgradoRabatTokioWellingtonTokioMoskouAlmatyMilaanHamburgTelAvivMontevideoMaputoAlgiersMilaanMontevideoVancouverAnkaraBarcelon
PraagColomboWarschauMadridPretoriaBonnAthenelIstanboelWashingtonWellingtonKhartoemBonnLusakaDublinShanghaiWenenJakartaStockholmSanJoséManag
NewYorkKhartoemAddisAbebaBagdadBrasiliaBelgradoMuscatLuandaSantiagoDeChileLusakaBomayRabatBomayOttawaBratislavaBagdadHavannaHavannaBerlijn
ongKongMilaanCanberraHamburgNairobiPraagIslamabadAbuDhabiQuitoTripoliWashingtonDubaiRomeJakartaLimaLondenStockholmMoskouNewYorkAddisAbeba
NewYorkSingaporeSeoelHongKongFrankfurtAmMainKarachiBratislavaLosAngelesBoekarestAtheneSingaporeAnkaraBratislavaTunisLuxemburgZagrebMontrealSofi
ySantiagoDeChileLondenDüsseldorfAtheneNewYorkBrusselJakartaKarachiLuxemburgNairobiDarEsSalaamAntwerpenAddisAbebaRabatSantiagoDeChileHamburgK
eYaoundéAddisAbebaMadridBangkokDüsseldorfTelAvivParijsSeoelParamariboCotonouLaPazHelsinkiPortOfSpainParijsKievBarcelonaAccraZagrebRiyadLosAngelesMa
anDarEsSalaamOsloLuandaNewYorkKhartoemBoedapestAbuDhabiHamburgSaoPauloMexicoManillaBangkokMünchenBuenosAiresSarajevoAnkaraStPetersburgSha
haiBagdadJakartaKoealaLoempoeurTunisOsloBratislavaMontrealDhakaKigaliTelAvivIstanboelHongKongChicagoslamabadKingstonDamascusTunisBogotáKopenha
nWenenCaracasBernKoealaLoempoeurTokioDublinAlmatyNewDelhiAtheneRiyadPortOfSpainBonnShanghaiRiyadKhartoemZagrebSofiaLagosKobeDublinQuitoLonde
PretoriaAlmatyKarachiAnkaraTokioHavannaBonnBerlijnBuenosAiresLagosShanghaiKopenhagenBagdadHongKongAlmatyMuscatAbuDhabiWenenSanJoséKoewitW
nenKievParijsBuenosAiresMadridKoewitHarareParijsMoskouPretoriaTripoliMadridDamascusPraagKobeKoealaLoempoeurKaaftadLuandaKievLusakaDarEsSalaamM
bourneZagrebParijsHoustonWindhoekParamariboBamakoBonnCotonouOttawaJakartaMuscatColomboManillaOsloNairobiDubaiSaoPauloPretoriaMaputoAm
anBagdadNewDelhiLimaLaPazQuitoBogotáBamakoHamburgAlgiersLuandaKingstonRiyadMoskouLagosManaguaBuenosAiresManillaLimaMelbourneMexicoColomboCan
rraAbuDhabiMelbourneWenenDarEsSalaamBrasiliaKoewitParijsJakartaIstanboelTeheranKhartoemAbujaParijsStockholmTorontoNewDelhiQuitoSeoelBangkokWen
LaPazParamariboBoekarestSarajevoKoealaLoempoeurBoekarestKingstonAlgiersStockholmLosAngelesDubaiSingaporeAnkaraAmmanCanberraBogotáParijsLaPazWen
PetersburgParamariboAnkaraRabatBelgradoRabatAtheneHarareNewYorkAntwerpenBuenosBogotáKairoHarareLagosManaguaQuitoHamburgLagosColomboMexico
atislavaLusakaBangkokSarajevoDamascusHoustonBonnAnkaraBrusselDarEsSalaamKobeSofiaKoealaLoempoeurWellingtonAlgiersAnkaraAbujaChicagoMuscatDakar
ckholmKopenhagenCotonouBuenosAiresAddisAbebalLissabonParijsRabatDüsseldorfTokioLuxemburgMontevideoChicagoBagdadPortOfSpainBoekarestLuxemburgDak
rHoustonAlmatyDubaiRomeBamakoBelgradoHamburgRomeDarEsSalaamSofiaDubaiColomboRabatAtheneDublinSydneyKobeBogotáPraagOuagadougouAlgiers
ngstonStPetersburgAmmanMilaanMexicoTeheranAbuDhabiFrankfurtAmMainBelgradoTorontoAddisAbebaAnkaraSarajevoPortOfSpainAiresStockholmAmsterdamAb
aTripoliLaPazKairoManaguaBagdadLosAngelesKievAnkaraColomboWarschauRomeBernKingstonLissabonBoedapestBoedapestNewYorkMaputoColomboNewYorkRi
adBamakoTelAvivKingstonMontevideoLaPazPraagDubaiWenenCotonouBerlijnLaPazDüsseldorfKampalaTeheranSeoelMontevideoBrasiliaPretoriaAnkaraBomaySofiaT
ntontoRomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoManillaKinshasaBarcelonaCaracasManaguaBarcelonaLusakaAntwerpe
aoPauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontevideoAbuDhabiTelAvivLondenIstanboelAlmatyBangkokHelsinkiSanJoséParamariboAnkaraSaoPauloPr
isManaguaTeheranCotonouTokioTunisHelsinkiBoekarestHamburgKopenhagenStockholmWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJoséRomeLux
burgSofiaHoustonRiyadDüsseldorfAmmanAccraPraagKarachiKairoSarajevoAlgiersAnkaraLondenBamakoJakartaParamariboOttawaMontrealAlgiersMuscatWindho
RiyadLuandaMadridVaticaanstadWarschauBrasiliaVancouverAntwerpenDakarDarEsSalaamDubaiTripoliMaputoDublinBrusselSanJoséTelAvivMilaanBoedapestLusaka
rnfurtAmMainMelbourneMünchenAtheneDüsseldorfKampalaCanberraBamakolIslamabadSofiaLissabonBangkokRomeChicagoAlgiersRiyadhYaoundéRiyadhMusca
ampalaParijsMadridBelgradoRabatTokioWellingtonTokioMoskouAlmatyMilaanHamburgTelAvivMontevideoMaputoAlgiersMilaanMontevideoVancouverAnkaraBar
onaPraagColomboWarschauMadridPretoriaBonnAthenelIstanboelWashingtonWellingtonKhartoemBonnLusakaDublinShanghaiWenenJakartaStockholmSanJoséMa
aguaNewYorkKhartoemAddisAbebaBagdadBrasiliaBelgradoMuscatLuandaSantiagoDeChileLusakaBomayRabatBomayOttawaBratislavaBagdadHavannaHavannaBe
nHongKongMilaanCanberraHamburgNairobiPraagIslamabadAbuDhabiQuitoTripoliWashingtonDubaiRomeJakartaLimaLondenStockholmMoskouNewYorkAddisAbe
aNewYorkSingaporeSeoelHongKongFrankfurtAmMainKarachiBratislavaLosAngelesBoekarestAtheneSingaporeAnkaraBratislavaTunisLuxemburgZagrebMontrealSofi
ydneySantiagoDeChileLondenDüsseldorfAtheneNewYorkBrusselJakartaKarachiLuxemburgNairobiDarEsSalaamAntwerpenAddisAbebaRabatSantiagoDeChileHambu
KobeYaoundéAddisAbebaMadridBangkokDüsseldorfTelAvivParijsSeoelParamariboCotonouLaPazHelsinkiPortOfSpainParijsKievBarcelonaAccraZagrebRiyadLosAngel
MilaanDarEsSalaamOsloLuandaNewYorkKhartoemBoedapestAbuDhabiHamburgSaoPauloMexicoManillaBangkokMünchenBuenosAiresSarajevoAnkaraStPetersburg
hanghaiBagdadJakartaKoealaLoempoeurTunisOsloBratislavaMontrealDhakaKigaliTelAvivIstanboelHongKongChicagoslamabadKingstonDamascusTunisBogotáKop
hagenWenenCaracasBernKoealaLoempoeurTokioDublinAlmatyNewDelhiAtheneRiyadPortOfSpainBonnShanghaiRiyadKhartoemZagrebSofiaLagosKobeDublinQuitoL
denPretoriaAlmatyKarachiAnkaraTokioHavannaBonnBerlijnBuenosAiresLagosShanghaiKopenhagenBagdadHongKongAlmatyMuscatAbuDhabiWenenSanJoséKoew
WenenKievParijsBuenosAiresMadridKoewitHarareParijsMoskouPretoriaTripoliMadridDamascusPraagKobeKoealaLoempoeurKaaftadLuandaKievLusakaDarEsSala
nMelbourneZagrebParijsHoustonWindhoekParamariboBamakoBonnCotonouOttawaJakartaMuscatColomboManillaOsloNairobiDubaiSaoPauloPretoriaMaputoAm
anBagdadNewDelhiLimaLaPazQuitoBogotáBamakoHamburgAlgiersLuandaKingstonRiyadMoskouLagosManaguaBuenosAiresManillaLimaMelbourneMexicoColom
CanberraAbuDhabiMelbourneWenenDarEsSalaamBrasiliaKoewitParijsJakartaIstanboelTeheranKhartoemAbujaParijsStockholmTorontoNewDelhiQuitoSeoelBangk
WenenLaPazParamariboBoekarestSarajevoKoealaLoempoeurBoekarestKingstonAlgiersStockholmLosAngelesDubaiSingaporeAnkaraAmmanCanberraBogotáParijsLa
zWenenAccraVaticaanstadPortOfSpainHoustonPretoriaLaPazIstanboelBoedapestHamburgVancouverDhakaDubaiBangkokAnkaraAlgiersKhartoemDubaiKobeBrusse
lMexicoStPetersburgParamariboAnkaraRabatBelgradoRabatAtheneHarareNewYorkAntwerpenBuenosBogotáKairoHarareLagosManaguaQuitoHamburgLagosColomb
MexicoBratislavaLusakaBangkokSarajevoDamascusHoustonBonnAnkaraBrusselDarEsSalaamKobeSofiaKoealaLoempoeurWellingtonAlgiersAnkaraAbujaChicagoMusc
DakarStockholmKopenhagenCotonouBuenosAiresAddisAbebalLissabonParijsRabatDüsseldorfTokioLuxemburgMontevideoChicagoBagdadPortOfSpainBoekarestLuxe
urgDakarHoustonAlmatyDubaiRomeBamakoBelgradoHamburgRomeDarEsSalaamSofiaDubaiColomboRabatAtheneDublinSydneyKobeBogotáPraagOuagadougou
AlgiersKingstonStPetersburgAmmanMilaanMexicoTeheranAbuDhabiFrankfurtAmMainBelgradoTorontoAddisAbebaAnkaraSarajevoPortOfSpainAiresStockholmAmste
nAbebaTripoliLaPazKairoManaguaBagdadLosAngelesKievAnkaraColomboWarschauRomeBernKingstonLissabonBoedapestBoedapestNewYorkMaputoColomboNe
orkRiyadBamakoTelAvivKingstonMontevideoLaPazPraagDubaiWenenCotonouBerlijnLaPazDüsseldorfKampalaTeheranSeoelMontevideoBrasiliaPretoriaAnkaraBom
SofiaTorontoRomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoManillaKinshasaBarcelonaCaracasManaguaBarcelonaLusakaA
werpenSaoPauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontevideoAbuDhabiTelAvivLondenIstanboelAlmatyBangkokHelsinkiSanJoséParamariboAnkaraSao
uloPretoriaBangkokMilaanBamakoHoustonHarareBrasiliaKairoSarajevoBratislavaWindhoekZagrebBrusselRiyadMoskouAlmatyMaputoKarachiVancouverSantiago
DeChileTunisManaguaTeheranCotonouTokioTunisHelsinkiBoekarestHamburgKopenhagenStockholmWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJosé
meLuxemburgSofiaHoustonRiyadDüsseldorfAmmanAccraPraagKarachiKairoSarajevoAlgiersAnkaraLondenBamakoJakartaParamariboOttawaMontrealAlgiersMusc
WindhoekRiyadLuandaMadridVaticaanstadWarschauBrasiliaVancouverAntwerpenDakarDarEsSalaamDubaiTripoliMaputoDublinBrusselSanJoséTelAvivMilaanBoeda
stLusakaKampalaFrankfurtAmMainMelbourneMünchenAtheneDüsseldorfKampalaCanberraBamakolIslamabadSofiaLissabonBangkokRomeChicagoAlgiersRiyadhYaoundéRiy
thMuscatFankpalaParijsMadridBelgradoRabatTokioWellingtonTokioMoskouAlmatyMilaanHamburgTelAvivMontevideoMaputoAlgiersMilaanMontevideoVancouverA
araBarcelonaPraagColomboWarschauMadridPretoriaBonnAthenelIstanboelWashingtonWellingtonKhartoemBonnLusakaDublinShanghaiWenenJakartaStockholmSa
onnéManaguaNewYorkKhartoemAddisAbebaBagdadBrasiliaBelgradoMuscatLuandaSantiagoDeChileLusakaBomayRabatBomayOttawaBratislavaBagdadHavannaHa
vannaBerlijnHongKongMilaanCanberraHamburgNairobiPraagIslamabadAbuDhabiQuitoTripoliWashingtonDubaiRomeJakartaLimaLondenStockholmMoskouNewYork
ldisAbebaNewYorkSingaporeSeoelHongKongFrankfurtAmMainKarachiBratislavaLosAngelesBoekarestAtheneSingaporeAnkaraBratislavaTunisLuxemburgZagrebMont
alSofiaSydneySantiagoDeChileLondenDüsseldorfAtheneNewYorkBrusselJakartaKarachiLuxemburgNairobiDarEsSalaamAntwerpenAddisAbebaRabatSantiagoDeChile
mburgKobeYaoundéAddisAbebaMadridBangkokDüsseldorfTelAvivParijsSeoelParamariboCotonouLaPazHelsinkiPortOfSpainParijsKievBarcelonaAccraZagrebRiyadLo
ngiersMilaanDarEsSalaamOsloLuandaNewYorkKhartoemBoedapestAbuDhabiHamburgSaoPauloMexicoManillaBangkokMünchenBuenosAiresSarajevoAnkaraStPet
sburgShanghaiBagdadJakartaKoealaLoempoeurTunisOsloBratislavaMontrealDhakaKigaliTelAvivIstanboelHongKongChicagoslamabadKingstonDamascusTunisBogot
openhagenWenenCaracasBernKoealaLoempoeurTokioDublinAlmatyNewDelhiAtheneRiyadPortOfSpainBonnShanghaiRiyadKhartoemZagrebSofiaLagosKobeDublinQ
LondenPretoriaAlmatyKarachiAnkaraTokioHavannaBonnBerlijnBuenosAiresLagosShanghaiKopenhagenBagdadHongKongAlmatyMuscatAbuDhabiWenenSanJosé
ewitWenenKievParijsBuenosAiresMadridKoewitHarareParijsMoskouPretoriaTripoliMadridDamascusPraagKobeKoealaLoempoeurKaaftadLuandaKievLusakaDarE
alaamMelbourneZagrebParijsHoustonWindhoekParamariboBamakoBonnCotonouOttawaJakartaMuscatColomboManillaOsloNairobiDubaiSaoPauloPretoriaMapu
anBagdadNewDelhiLimaLaPazQuitoBogotáBamakoHamburgAlgiersLuandaKingstonRiyadMoskouLagosManaguaBuenosAiresManillaLimaMelbourneMexicoColom
bCnberraAbuDhabiMelbourneWenenDarEsSalaamBrasiliaKoewitParijsJakartaIstanboelTeheranKhartoemAbujaParijsStockholmTorontoNewDelhiQuitoSeoelBangk

Inhoudsopgave

I Belang mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde voor Nederland en probleemstelling	4
II Doelstellingen van het mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde beleid	7
III Vernieuwde aanpak van het Nederlandse mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde beleid in de huidige geopolitieke context	9
IV Aanpak mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde beleid per onderdeel	11
V Conclusie	22
Annex 1	24

I Belang
mensenrechten,
democratie en
internationale
rechtsorde voor
Nederland en
probleemstelling

Op 24 februari 2022 viel Rusland met geweld Oekraïne binnen. De wereld keek ontzet toe hoe het Russische regime de territoriale integriteit van een soevereine staat schond. De Russische agressie ging gepaard met een golf aan grove mensenrechtenschendingen en oorlogsmisdaden, waaronder aanvallen op burgerdoelen, marteling, seksueel geweld en kindontvoeringen.

Ondanks deze evidente schendingen van de internationale rechtsorde en de mensenrechten, is de expliciete veroordeling daarvan door de internationale gemeenschap niet unaniem. Desalniettemin wordt, juist nu het Europese continent opnieuw in de greep is van een oorlog, het belang van een op waarden gestoeld systeem en de slagkracht van op universele mensenrechten gebaseerde coalities zichtbaar. De Europese Unie en haar bondgenoten - met daarin een actieve rol voor Nederland – kwamen met een breed pakket aan sancties en maatregelen om de Russische agressie te beantwoorden. De inval werd in verschillende VN-resoluties veroordeeld door een ruime meerderheid van landen. Ook werd Rusland uit de VN-Mensenrechtenraad en de Raad van Europa gezet. Een brede coalitie van landen gaf hiermee aan te geloven in een wereld die functioneert op basis van afspraken en niet op basis van het recht van de sterkste. Tegelijk moet worden geconstateerd dat deze coalitie incompleet en wankel is. Zo zijn maar weinig landen in Azië, Afrika en Latijns-Amerika bereid om Rusland juridisch ter verantwoording te roepen.

Mensenrechten, democratie (in deze nota opgevat als de democratische rechtsstaat) en de internationale rechtsorde vormen het fundament voor vreedzame, inclusieve en welvarende samenlevingen. De bescherming en bevordering van de mensenrechten, de democratische rechtsstaat en de internationale rechtsorde zijn de kern van het buitenlands beleid van het Koninkrijk der Nederlanden¹ en een welbegrepen eigenbelang. Nederland is gebaat bij een wereld die gebaseerd is op democratische waarden. Landen die deze waarden omarmen zijn immers eerder geneigd de internationale rechtsorde te beschermen en bij te dragen aan een wereld waarin mensenrechten gerespecteerd worden. Landen waar mensenrechten beschermd en nageleefd worden zijn stabiel, veerkrachtiger en welvarender. Andersom geldt dat daar waar mensenrechten veelvuldig worden geschonden, vaak méér geweld, straffeloosheid en instabiliteit heerst.²

In een gefragmenteerde wereld is gecoördineerde, multilaterale samenwerking voor Nederland onmisbaar om grensoverschrijdende uitdagingen het hoofd te bieden en een voorspelbaar en constructief buitenlands beleid te voeren dat is gebaseerd op Nederlandse waarden en belangen.

15 |

Mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde bieden een raamwerk voor samenwerking en ontwikkeling waarmee sinds de jaren '50 van de vorige eeuw veel vooruitgang is geboekt. Mede dankzij breed geaccepteerde multilaterale afspraken maakten grote delen van de wereld een ongekende periode van sociaaleconomische bloei en relatieve stabiliteit door, vergeleken met de eeuwen ervoor. Positieve ontwikkelingen op het gebied van mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde bleken elkaar te versterken, hoewel niet alle landen dit raamwerk onderschreven en de implementatie ervan vaak onder grote uitdagingen plaatsvond. Wereldwijd werd vooruitgang geboekt op het vlak van mensenrechten en democratie, met als voorbeelden het afnemend aantal landen waar landen waar consensuele seksuele relaties tussen personen van gelijk geslacht en/of diverse genderidentiteiten strafbaar zijn of de verhoging van de minimumleeftijd om te huwen.

Het afgelopen decennium heeft zich echter een duidelijke negatieve trend voltrokken op al deze fronten. Mensenrechten staan wereldwijd onder druk, er is in toenemende mate sprake van democratische achteruitgang en de internationale rechtsorde wordt bedreigd door machtspolitiek en geweld.³ Ook keren steeds meer landen zich af van multilaterale samenwerking op mensenrechten en de implementatie van geratificeerde mensenrechtenverdragen, en staan internationale instituties die zich hiermee bezighouden onder druk. Deze trend wordt gevoed door populisme en de opkomst van autocratische leiders, die het belang van mensenrechten relativeren, maar ook door ongelijke machtsverhoudingen in multilaterale fora en (kritiek op) dubbele standaarden.

Deze achteruitgang vindt plaats in een wereld waarin mogendheden met bestuursmodellen gebaseerd op vergaande

¹ Waar in dit document Nederland wordt genoemd wordt bedoeld op het gehele Koninkrijk der Nederlanden. Dat wil zeggen, het staatsverband dat bestaat uit de landen Nederland, Aruba, Curaçao en Sint Maarten. Nationaal mensenrechtenbeleid is op grond van het Statuut voor het Koninkrijk een autonome aangelegenheid van ieder land. Dit betekent dat de Caribische landen op punten verschillend beleid voeren, dat in sommige gevallen anders is dan de Nederlandse visie. Ook is relevant dat de Caribische delen van het Koninkrijk geen onderdeel van de EU zijn en als zodanig niet participeren in het mensenrechtenbeleid dat in EU-verband wordt gevormd en uitgedragen.

² Mensenrechtenraad-resolutie A/HRC/43/37, Universal Human Rights Index, Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict (United Nations and World Bank, 2018), Human Rights, Inclusion and Empowerment Program (World Bank Group).

³ Kamerbrief over het beleid van Buitenlandse Zaken | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl. Zie voor bredere context en achtergrond tevens het [Beleidskader Mondiaal Multilateralisme](#) | [Beleidsnota](#) | [Rijksoverheid.nl](#)

controle en repressie een steeds grotere invloed hebben. Momenteel woont 80 procent van de wereldbevolking in een land waar fundamentele vrijheden en mensenrechten in toenemende mate worden beperkt. 2022 was het zeventiende achtereenvolgende jaar waarin burgerrechten wereldwijd terrein verloren.⁴ De ruimte voor het maatschappelijk middenveld om centrale en andere overheden aan te spreken op hun verantwoordelijkheden neemt wereldwijd af. Ook wordt het voor mensenrechtenorganisaties steeds lastiger om multilateraal mee te onderhandelen en een brugfunctie te vervullen tussen de individuele burger en de overheid. Digitale surveillance en de online verspreiding van propaganda en desinformatie hebben een destabiliserend effect. Deze tactieken worden met name door autocratische leiders gebruikt als middel om het maatschappelijk middenveld en de vrije media aan banden te leggen en angst in te boezemen. Maar ook democratisch gekozen regeringen maken in toenemende mate gebruik van autocratische tactieken, zoals digitale surveillance en beïnvloeding via sociale media.

Ondertussen neemt de invloed van Nederland en zijn internationale partners af. Hierdoor wordt het moeilijker om mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde te bevorderen en te beschermen. Zo kan Nederland er op momenten dat het er echt toe doet er niet altijd van uitgaan dat landen die voorheen voorstanders van mensenrechten waren, daadwerkelijk hun steun zullen uitspreken in internationale fora. De inzet van multilaterale mensenrechten-instrumenten wordt meer en meer bestempeld als ongewenste aantasting van het soevereiniteitsbeginsel. Samenwerking binnen internationale fora zoals de VN wordt mede hierdoor steeds moeilijker, selectiever en transactioneler. Hiermee slagen landen als China en Rusland erin om de naleving van mensenrechten wereldwijd te ondermijnen en de internationale rechtsorde zoveel mogelijk naar eigen hand te zetten.

⁴ [The Global Expansion of Authoritarian Rule | Freedom House](#)

II Doelstellingen van het mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde beleid

Hoe kan Nederland bijdragen aan het wereldwijd waarborgen van mensenrechten, democratische rechtsstaat en internationale rechtsorde in de huidige geopolitieke context? In deze nota wordt het antwoord op deze vraag uiteengezet. Om effectief beleid te kunnen voeren op deze drie thema's in een veranderende geopolitieke context is een vernieuwde aanpak noodzakelijk, zonder hierbij de Nederlandse doelstellingen los te laten. Deze doelstellingen zijn:

1. Het beschermen en bevorderen van de naleving van mensenrechten, met bijzondere aandacht voor vijf prioriteiten⁵:
 - Gelijke rechten voor vrouwen en meisjes
 - Gelijke rechten voor lhbtqi+-personen
 - Vrijheid van religie en levensovertuiging
 - Bescherming van vrijheid van meningsuiting online en offline
 - Bescherming van mensenrechtenverdedigers en maatschappelijke ruimte
2. Het wereldwijd tegengaan van democratische achteruitgang en versterken van de democratische rechtsstaat
3. Het bevorderen van de ontwikkeling van de internationale rechtsorde (conform artikel 90 van de Grondwet)

Deze doelstellingen gelden kabinetsbreed en zijn domein-overstijgend (Motie Ceder - 32 735 nr. 350). De inzet is integraal verbonden met de beleidsnota voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking⁶, de 2030 Agenda, het recent geïntroduceerde feministische buitenlandbeleid⁷ en het beleidskader Mondiaal Multilateralisme.⁸ Ten slotte is bij het opstellen dankbaar gebruik gemaakt van de analyse en aanbevelingen van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV)⁹, en van het rapport van de Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsevaluatie (IOB).¹⁰

⁵ De voorheen als zesde prioriteit aangeduide strijd tegen straffeloosheid van de meest ernstige misdrijven ('accountability') is ondergebracht onder het thema 'Internationale rechtsorde'. Voor een uitgebreide beschrijving van de Nederlandse beleidsinzet op deze vijf thema's, verwijst het kabinet naar Annex 1 van deze beleidsbrief.

⁶ [Beleidsnotitie 2022 - Doen waar Nederland goed in is | Beleidsnota | Rijksoverheid.nl](#)

⁷ [Kamerbrief over vraag van Eerste Kamer naar toegevoegde waarde van feministisch buitenlandbeleid voor Nederland | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#)

⁸ [Beleidskader Mondiaal Multilateralisme | Beleidsnota | Rijksoverheid.nl](#)

⁹ [Mensenrechten: Kernbelang in een geopolitiek krachtenveld | Persbericht | Adviesraad Internationale Vraagstukken](#)

¹⁰ [Aan artikel 90 verplicht – naar een volwaardig internationale-rechtsordebeleid | Rapport | Rijksoverheid.nl](#)

III Vernieuwde aanpak van het Nederlandse mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde beleid in de huidige geopolitieke context

Effectief beleid op mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde in een veranderende geopolitieke context vraagt om een andere manier van werken. Hoe de Nederlandse beleidsdoelstellingen kunnen worden bereikt is samengevat in een vernieuwde aanpak met vijf onderdelen, die hieronder kort beschreven worden. In het hierop volgende hoofdstuk worden deze onderdelen per doelstelling uitgewerkt.

1 Koppeling mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde

Het bevorderen van mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde heeft meer kans van slagen wanneer er oog is voor de samenhang tussen deze thema's. Landen waar de democratische rechtsstaat goed functioneert zijn eerder geneigd tot het beschermen van de mensenrechten en tot bijdragen aan een wereldorde die is gebaseerd op afspraken. Het stimuleren van mensenrechten als vrijheid van vereniging en vrijheid van meningsuiting draagt bij aan het functioneren van de democratische rechtsstaat. Door duidelijke internationale afspraken en regelgeving wordt toegezien op de rechten van minderheden en de zwakkeren in de samenleving. Om de verwezenlijking van Nederlandse doelstellingen op mensenrechten-gebied dichterbij te brengen, loont het om gelijktijdig in te zetten op het tegengaan van democratische achteruitgang en het blijven ontwikkelen van de internationale rechtsorde.

2 Gelijwaardige dialoog op basis van een brede relatie

Het veranderende multilaterale speelveld, de toenemende invloed van autocratische leiders en politieke polarisatie maken de dialoog tussen landen op thema's als mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde complexer. Landen die worden aangesproken op verdragsverantwoordelijkheden, doen steeds vaker af als een aanval op hun soevereiniteit. Om toch een effectieve dialoog met landen te kunnen voeren over de mensenrechtensituatie, moet de dialoog worden gevoerd op basis van een brede en gelijkwaardige bilaterale relatie. Dit betekent dat Nederland meer oog moet hebben voor de belangen en positie van anderen, en investeert in een brede relatie met landen in de *Global South*, d.w.z. een relatie die verder gaat dan alleen een mensenrechtendialoog. Ook vraagt dit om bereidheid tot zelfreflectie en de erkenning van de tekortkomingen van Nederland en de EU, bijvoorbeeld door aandacht te geven aan de kritiek vanuit de *Global South* op dubbele standaarden.

Een brede en gelijkwaardige relatie wil niet zeggen dat Nederland zijn ogen sluit voor mensenrechtenschendingen, democratische achteruitgang en schendingen van het internationale recht. Wanneer de situatie daar om vraagt, zal Nederland zich stevig uitspreken en de beschikbare middelen inzetten om schendingen van grondrechten tegen te gaan: samenwerken waar mogelijk, assertief waar nodig.

3 Sterkere partnerschappen met landen, coalities en maatschappelijke organisaties

De invloed van Nederland en zijn traditionele partners neemt wereldwijd af. Dit vraagt om het uitbreiden en intensiveren van de samenwerking met andere landen, ook als deze niet op alle fronten op eenzelfde lijn zitten. De EU is en blijft daarbij het primaire en centrale samenwerkingsverband. Samen met internationale partners moeten Nederland en de EU ervoor zorgen dat het mondiale draagvlak voor mensenrechten, democratie en de internationale rechtsorde zo groot mogelijk blijft.

Ook moet meer dan ooit worden ingezet op de ondersteuning en bescherming van de mensen, organisaties en structuren die zich inzetten voor dezelfde doelstellingen. Dat betekent dat Nederland mensenrechtenverdedigers, journalisten en maatschappelijke organisaties nog beter wil ondersteunen in hun werk.

4 Versterken van multilaterale instellingen, structuren en instrumenten

Zoals vastgelegd in het recent gepubliceerde beleidskader Mondiaal Multilateralisme zet Nederland zich in voor een inclusief en effectief multilateraal stelsel, onder andere door het beschermen, versterken en hervormen van multilaterale instellingen, structuren en instrumenten. Op deze wijze wordt erosie van de basisprincipes van de internationale rechtsorde en ondermijning van mensenrechten tegengegaan. Dit vraagt tevens om een assertieve opstelling ten aanzien van initiatieven die tot doel hebben multilaterale samenwerking op een andere leest te schoeien.

5 Internationale rechtsontwikkeling en normstelling

Nederland is met zijn kennis en expertise internationaal een sterke partner op het gebied van rechtsontwikkeling inzake mensenrechten, rechtsstaat en democratie. Dit uit zich bijvoorbeeld in actieve Nederlandse inspanningen gericht op het waarborgen van het functioneren van de democratische rechtsstaat in Europa. Het internationaal recht blijft zich verder ontwikkelen. Juist hier kan Nederland als pionier van internationaal recht het verschil maken door zich in te zetten voor internationale rechtsontwikkeling en normstelling.

IV Aanpak

mensenrechten,
democratie en
internationale
rechtsorde beleid
per onderdeel

Mensenrechten

men·sen·rech·ten

*Mensenrechten beschermen de vrijheid en waardigheid van ieder mens. Mensenrechten gelden altijd en overal voor iedereen, ongeacht geslacht, etnische afkomst, nationaliteit, godsdienst of politieke overtuiging.*¹¹

Mensenrechten zijn geen westerse waarden, hoe vaak en krachtig antidemocratische of autoritaire regimes dat ook beweren. Het levende bewijs van de universaliteit van mensenrechten zijn de verschillende mensenrechtenverdragen die de afgelopen jaren geratificeerd en geïmplementeerd zijn, vaak op initiatief van *Global South* landen. Dit blijkt ook uit de samenwerking tussen vele landen op het terrein van mensenrechten en de vele bedrijven en organisaties die zich verbinden aan gelijkheid- en non-discriminatieprincipes.

Wie in gelijkheid gelooft, kan niet selectief winkelen. De ene groep heeft niet meer of minder rechten dan de andere, net als dat het ene recht niet zwaarder weegt dan het andere. Burger-, politieke, sociale, economische en culturele rechten zijn onderdeel van een groter geheel: het recht van ieder mens om zich in vrijheid, gelijkheid en waardigheid te ontwikkelen naar diens volledige potentieel. Logischerwijs bestaat er geen *'one-size-fits-all'* benadering voor mensenrechten. Niet alle rechten kunnen overal even snel of op dezelfde manier geïmplementeerd worden, zoals ook het AIV-advies stelt.¹² De erkenning dat culturele verscheidenheid en de loop van de geschiedenis invloed hebben op de benadering van mensenrechten, kan de universele aanvaarding van mensenrechten bevorderen. Er is hier geen sprake van cultuurrelativering; Nederland blijft pal staan voor het principe van universele en individuele rechten. Nederland zal echter wel altijd de lokale context meewegen om zo effectief mogelijk mensenrechten te bevorderen. Het advies en de steun van het maatschappelijk middenveld is hierin essentieel.

Doelstelling I: *Het voorkomen van, beschermen tegen, vervolgen van en aanspreken op mensenrechtenschendingen.*

| 12 | Binnen deze doelstelling richt Nederland zich met name op vijf thematische prioriteiten: gelijke rechten voor vrouwen en meisjes, gelijke rechten voor lhbtq+-personen, vrijheid van religie en levensovertuiging, bescherming van vrijheid van meningsuiting online en offline, en bescherming van mensenrechtenverdedigers en maatschappelijke ruimte.

Dit zijn thema's waar Nederland expertise, netwerken en profiel op heeft opgebouwd. Nederland is waar nodig ook op andere onderwerpen actief, maar het initiatief en merendeel van de diplomatieke capaciteit zal op bovenstaande thema's ingezet worden om een zo groot mogelijke impact te hebben. Voor een uitgebreidere beschrijving van de Nederlandse beleidsinzet op deze vijf thema's verwijst het kabinet naar Annex 1.

1 Koppeling mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde

Mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde staan aan de basis van open en vrije samenlevingen en hangen met elkaar samen. De Nederlandse mensenrechteninzet wordt nog meer verbonden aan versterking van het maatschappelijk middenveld, met name organisaties die een controlerende en beïnvloedende rol spelen ten aanzien van de overheid. Hierdoor wordt ook de democratische rechtsstaat in een land versterkt. Zo zet Nederland via de strategische partnerschappen met lhbtq+ maatschappelijk middenveld in op de inclusie van lhbtq+ personen in besluitvormingsprocessen en economische ontwikkelingsprogramma's. Niet alleen vanuit het non-discriminatieprincipe, maar ook omdat meer diversiteit bijdraagt aan stabiel bestuur en gezonde samenlevingen. Een ander voorbeeld van deze koppeling is versterkt toezicht op de naleving van uitspraken van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. Naast bescherming van mensenrechten worden hiermee ook aspecten van de democratische rechtsstaat in Europa beschermd.

2 Een gelijkwaardige dialoog op basis van een brede relatie

De mensenrechtensituatie is niet in alle landen gelijk en ook de bereidheid tot dialoog en samenwerking is niet overal hetzelfde. Dit vraagt om een zorgvuldige afweging van de inzet van de beschikbare instrumenten. Om effectief te zijn is een gedifferentieerde aanpak nodig.

¹¹ College voor de Rechten van de Mens, Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens.

¹² [Mensenrechten: Kernbelang in een geopolitiek krachtenveld | Persbericht | Adviesraad Internationale Vraagstukken](#)

Enkel verontwaardiging uitspreken en met de vinger wijzen heeft veelal niet het gewenste effect. Door binnen een bredere relatie een gelijkwaardige dialoog aan te gaan, beter te luisteren en minder te zenden kan meer worden bereikt. Door naast de eigen waarden en belangen ook oog te hebben voor de belangen en positie van anderen en te zoeken naar raakvlakken kunnen betere resultaten worden geboekt. Hierbij hoort ook dat op een *case-by-case* basis wordt afgewogen wanneer kritiek of zorgen achter gesloten deuren of publiekelijk worden geuit, en wat daarvoor het beste moment is.

De mensenrechtenambassadeur en de speciaal gezant religie en levensovertuiging spelen hierbij een belangrijke rol. Zij blijven relevant bij het aanspreken van landen op mensenrechtenschendingen, maar zullen ook worden ingezet als bruggenbouwer. Aanbevelingen gedaan aan landen tijdens *Universal Periodic Review-proces*¹³ bieden hiervoor aanknopingspunten.

Beter luisteren betekent ook bereidheid om de hand in eigen boezem te steken. Juist ook ‘westerse’ landen moeten kritisch blijven kijken naar de eigen uitdagingen op het vlak van mensenrechten en de naleving van verdragen. Dit geldt ook voor Nederland, met de recent door de regering aan de Caribische delen van het Koninkrijk en Suriname aangeboden excuses voor het Nederlandse slavernijverleden als belangrijk voorbeeld. Openheid over de eigen uitdagingen kan de bereidheid tot dialoog bij derde landen over mensenrechten verhogen. Het Koninkrijk zal proactief de dialoog aangaan met derde landen en zich cultureel sensitiever opstellen op onderwerpen die voor landen uit de *Global South* belangrijk zijn. Daarnaast zal het ministerie van Buitenlandse Zaken ook intern aandacht geven aan de eigen uitdagingen, zoals op het gebied van racisme.

Ook zal Nederland de eigen bijdragen aan sociaaleconomische rechten beter over het voetlicht brengen. Bijvoorbeeld wanneer het gaat om de gelijke rechten voor vrouwen en meisjes, waarbij Nederland inzet op zowel sociaaleconomische als op burger- en politieke rechten. Dit doet Nederland onder meer door genderspecifieke programma's en genderdiplomatie. Het feministische buitenlandbeleid, met de grotere inzet op gendergelijkheid, versterkt deze beleidsinzet. In dat kader moeten ook de internationale (EU-) inspanningen op inclusiviteit, voedselzekerheid, gezondheidszorg, arbeidsrechten en onderwijs beter belicht worden als bijdrage aan de hieraan gerelateerde mensenrechten. Een integrale benadering van duurzame ontwikkeling en mensenrechten, via de Agenda 2030 (SDG's), is eveneens van belang. Via de BHOS-inzet worden mensenrechtendoelen op het gebied van economie, maatschappij, seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR), water, grondstoffen en milieu verwezenlijkt.

| 13 |

Daarnaast moet een breder en positiever mensenrechten-narratief gehanteerd worden. Bijvoorbeeld door waar nodig de nadruk te leggen op de connectie tussen mensenrechten enerzijds en stabiliteit, economische ontwikkeling, zelfbeschikking, inclusie en respect voor internationaal recht anderzijds. Een dergelijk narratief is hard nodig als tegenwicht voor assertieve diplomatie van landen als Rusland en China.

De samenwerking met overheden kan worden verbeterd door het ondersteunen van nationale mensenrechteninstituten. Hiervoor zullen middelen uit het mensenrechtenfonds via de ambassades beschikbaar worden gesteld. Nederland zal tevens de samenwerking intensiveren met de mensenrechtenorganen van regionale instellingen buiten Europa zoals de Organisatie van Amerikaanse Staten en de Afrikaanse Unie.

Als het gaat om ernstige mensenrechtenschendingen is samenwerking en dialoog niet altijd mogelijk. Nederland zal assertief optreden tegen notoire mensenrechtenschenders en wanneer het nodig is juist een extra inspanning leveren. De druk op mensenrechten vraagt om stevige tegendruk, zowel mondiaal als op landenniveau, wanneer grondrechten worden ingeperkt, bij voorbeeld op het terrein van de gelijke rechten van vrouwen en lhbtqi+-personen en SRGR.¹⁴ Dit kan publiek of via het gebruik van stille diplomatie, afhankelijk van de situatie. Hierbij staat voorop dat de effectiviteit vele malen groter is wanneer dit in coalitieverband gebeurt. De keuze voor een bepaalde inzet is niet alleen afhankelijk van de bereidheid van het land in kwestie tot samenwerking, maar ook van een afweging van Nederlandse waarden en belangen. Conform het AIV-advies mag de inzet van meer transactionele middelen hierbij niet worden geschuwd, bijvoorbeeld middels het kandidaturenbeleid en door in te blijven zetten op een mensenrechtenparagraaf in handels-, partnerschaps- en associatieovereenkomsten.

¹³ Universal Periodic Review is een instrument van de VN Mensenrechtenraad waarbij landen eens per 4,5 jaar een review ondergaan van de Mensenrechtensituatie in het betreffende land. Alle andere VN-lidstaten mogen het betreffende land aanbevelingen doen ter verbetering van de Mensenrechtensituatie. [Basic facts about the UPR | OHCHR](#)

¹⁴ Kamerbrief TK over Nederlandse inzet gendergelijkheid en gelijke rechten van LHBTI-personen in de EU | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl

3 Sterkere partnerschappen met landen, coalities en maatschappelijke organisaties

Om een breder draagvlak voor mensenrechten te creëren zijn nieuwe, bredere partnerschappen nodig. Dit vraagt om het intensiveren van de samenwerking met landen waarmee Nederland niet op alle fronten op eenzelfde lijn zit, maar waarmee op basis van gedeelde belangen een gezamenlijke agenda kan worden ontwikkeld. Dit behelst meer structurele en strategische *outreach* op mensenrechtenkwesties, bilateraal, via de EU en via andere gelijkgezinde coalities¹⁵, bijvoorbeeld door versterkte samenwerking met regionale verbanden binnen de Verenigde Naties zoals de Afrikaanse groep en de groep Latijns-Amerikaanse landen.

Deze nieuwe benadering – bevordering van gelijkwaardige samenwerking met een breder geschakeerd gezelschap aan landen – zal uiteraard niet leiden tot minder aandacht voor de relaties met sterk gelijkgezinde partners. Het effect van een veranderde Nederlandse opstelling zal veel groter zijn als hierin samen wordt opgetrokken.

Meer dan ooit zal worden ingezet op de ondersteuning en bescherming van de mensen, organisaties en structuren die zich inzetten voor mensenrechten. Dat betekent allereerst dat Nederland partnerschappen met maatschappelijke organisaties, journalisten en mensenrechtenverdedigers verder zal versterken. Nederland blijft zich inzetten voor de veiligheid en de bescherming van mensenrechtenverdedigers. Dat gebeurt onder meer via het centrale Mensenrechtenfondskader *Safety for Voices* (2023-2027) dat EUR 20 miljoen investeert in online en offline veiligheid van mensenrechtenverdedigers en EUR 20 miljoen in de online en offline veiligheid van journalisten. Het programma heeft een wereldwijd bereik en is flexibel inzetbaar, zodat mensenrechtenverdedigers en journalisten in nood direct van ondersteuning voorzien kunnen worden.

In een wereld waarin autocratische en ondermijnende krachten steeds meer invloed krijgen, is het goed om te zien dat maatschappelijke organisaties en overheden die mensenrechten hoog in het vaandel hebben elkaar steeds beter weten te vinden. Ook zijn maatschappelijke organisaties beter georganiseerd dan vroeger en zijn er door technologische vooruitgang steeds meer mogelijkheden om hun boodschap bij een breder publiek te krijgen. Nederland zal nauw blijven samenwerken met bondgenoten om deze positieve ontwikkelingen verder te stimuleren. Hierbij kan ook gedacht worden aan bondgenoten uit andere hoek, zoals religieuze actoren die zich uitspreken tegen de criminalisering van lhbtqi+ personen. Of religieuze actoren die discriminatie, extremistische bewegingen en haat jegens andere (niet-) religieuze groeperingen tegengaan door middel van dialoog. De speciaal gezant voor religie en levensovertuiging en de mensenrechtenambassadeur spelen een sleutelrol bij het leggen van deze kruisverbanden. Ook het *Joint Initiative For Strategic Religious Action* (JISRA), een strategisch partnerschap dat door Nederland wordt gefinancierd, draagt in belangrijke mate bij aan het ondersteunen van de interreligieuze dialoog en het versterken van de rol van religieuze actoren bij het opbouwen van vreedzame gemeenschappen.

4 Versterken multilaterale instellingen, structuren en instrumenten

Goed functionerende mensenrechteninstrumenten, procedures en -instellingen zijn het kloppend hart van het multilaterale mensenrechtensysteem. Zij zijn essentieel voor het toezicht op de naleving van de mensenrechten. Steeds meer landen proberen de multilaterale mensenrechteninstrumenten, structuren en instellingen naar hun hand te zetten of te ondermijnen ter bescherming van hun directe eigen belangen. Dit maakt het noodzakelijk om meer aandacht te besteden aan de bescherming en ontwikkeling van deze instellingen, structuren en instrumenten, zodat deze de uitdagingen van de huidige en toekomstige tijd aan kunnen en effectieve en onafhankelijke middelen blijven ter naleving van de universele rechten van de mens.

Het Koninkrijk kiest met volle overtuiging voor een voortgezette investering in de VN-mensenrechtenfora en -instrumenten, die de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens als uitgangspunt hebben. Nederland draagt hieraan bij door betrouwbare en duurzame financiering te garanderen, zoals van het kantoor van de Hoge Commissaris voor Mensenrechten, de UNHCR en VN-rapporteurs en -experts. In samenwerking met internationale partners werkt Nederland toenemend aan het bestrijden van procedurele ondermijning door autoritaire en antidemocratische landen, onder andere door te zorgen dat de samenstelling van de VN-Mensenrechtenraad divers en gebalanceerd is, maar ook door het tegengaan van ondermijning taalgebruik in resoluties. Hierbij is het van belang dat toegang van het maatschappelijk middenveld tot multilaterale processen en besluitvorming wordt gegarandeerd en wordt voorkomen dat *government-operated NGO's*, zogenaamde GONGO's, deze processen en procedures torpederen. Nederland zal hierbij speciale aandacht schenken aan de waarborging van de kwaliteit van en toegang tot *Universal Periodic Review* (UPR)-processen.

¹⁵ Beleidskader Mondiaal Multilateralisme | Beleidsnota | Rijksoverheid.nl

In deze context stelt het Koninkrijk zich opnieuw kandidaat voor de VN-Mensenrechtenraad (periode 2024-26). Om de effectiviteit en integriteit van dit lichaam te waarborgen, pleit het Koninkrijk ervoor dat kandidaat-leden voor de VN-Mensenrechtenraad zich verplicht presenteren aan de AVVN en na afloop van hun lidmaatschap rekenschap afleggen over hun bijdrage aan de bevordering van mensenrechten wereldwijd en in eigen land.

De meerwaarde van de Raad van Europa (RvE) en zijn instrumentarium als toetssteen voor mensenrechten, democratie en rechtsstaat in Europa¹⁶ kan niet overschat worden. Hoewel de oorlog in Oekraïne en de polarisatie ten aanzien van mensenrechten ook in dit gremium doorwerkt en vooruitgang bemoeilijkt, blijft de RvE voor Nederland een belangrijke benchmark voor mensenrechten. Nederland ondersteunt daarom het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Tevens blijft Nederland aandringen op de verdragsrechtelijke verplichting tot toetreding van de EU tot het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.

Daarnaast werkt Nederland aan het waarborgen van mensenrechtenclausules in EU-handelsverdragen (en andere relevante verdragen), het aankaarten van mensenrechtenkwesties in partnerschaps- en associatieraden, en de ontwikkeling van procedures om deze clausules operationeel te maken.

Ten slotte zet Nederland in op het bevorderen van het naleven van mensenrechten via internationale financiële instellingen (IFI's) zoals de Wereldbank, Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling (EBRD), en de Europese Investeringsbank (EIB). IFI's hebben een belangrijke rol in het stimuleren van economische ontwikkeling en goed bestuur. Tegelijkertijd bestaat het risico dat hun financiering ertoe leidt dat mensenrechten geschonden worden of ernstige milieuschade wordt aangericht. Nederland zet daarom in op een geïntegreerde benadering met de nadruk op sterke milieu- en mensenrechtenstandaarden van de IFI's, waarbij het *do no harm* principe en toegankelijke en effectieve klachtenmechanismen centraal staan. Om goed zicht te hebben op de mensenrechtendoorwerking van de IFI's en mogelijkheden tot versterking van de mensenrechtenstandaarden, zal Nederland samenwerken met maatschappelijke organisaties.

5 Internationale rechtsontwikkeling en normstelling

15 | Mensenrechten staan niet stil; zij zijn voortdurend in ontwikkeling. De afgelopen decennia hebben zich nieuwe mensenrechten gevormd, bijvoorbeeld het recht op toegang tot schoon en veilig drinkwater en sanitatie het recht op een schone, gezonde en duurzame leefomgeving. Ook wordt sterker dan voorheen erkend dat mensenrechten zowel online als offline gelden. Nederland heeft er belang bij dat binnen de multilaterale mensenrechteninfrastructuur ook nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen een plaats krijgen en waar nodig op sommige onderwerpen de aandacht verlegd of versterkt wordt. Zo blijft het mensenrechtensysteem actueel, effectief en inclusief.

Het Koninkrijk zet daarom onder andere in op een eerlijke en inclusieve transitie en vermindering van klimaatkwetsbaarheid door ondersteuning van het recht op een schoon, gezond en duurzaam leefmilieu. Ook zal worden gewerkt aan verdere codificatie van mensenrechten en bedrijfsleven, o.a. via de EU *due diligence*-wetgeving, de monitoring en implementatie van het Nationaal Actieplan mensenrechten en bedrijfsleven en het verder waarborgen van mensenrechten in waardenketens, waaronder grondstoffenwinning, door middel van IMVO-wetgeving, anti-dwangarbeid en anti-kinderarbeidinzet en verschillende convenanten.

Om te garanderen dat technologische en digitale ontwikkelingen niet ten kosten gaan van de rechten van de mens, besteedt Nederland nadrukkelijk aandacht aan de bevordering van nieuwe internationale technische standaarden en regelgeving voor opkomende digitale technologieën als kunstmatige intelligentie. Zie hiervoor ook de Internationale Cyberstrategie 2023-2028.

¹⁶ Met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens als hoeksteen van het Europees mensenrechtensysteem.

Democratie

de-mo-cra-tie

Staatsvorm, waarin wordt geregeerd door uit het volk verkozen vertegenwoordigers. En, ideaal, een open (land)bestuursvorm waarin iedereen vrij en op gelijke voorwaarden kan deelnemen, bijdragen en stemmen.

Nederland is gebaat bij een wereld die gebaseerd is op democratische waarden. Landen die deze waarden omarmen zijn immers eerder geneigd de internationale rechtsorde te beschermen en bij te dragen aan een wereld die functioneert op basis van afspraken en niet op het recht van de sterkste. Dat geldt ook voor de EU, die alleen goed kan functioneren als lidstaten de democratische rechtsstaat respecteren. Alleen dan kan het EU-recht op uniforme en doeltreffende manier worden toegepast en kunnen lidstaten elkaar wederzijds vertrouwen. Goed functionerende democratieën zijn bovendien essentieel voor een duurzame aanpak van grensoverschrijdende ondermijnende criminaliteit, cyberaanvallen en terrorisme. Problemen waar ook Nederland mee te maken heeft.

Doelstelling II: Het tegengaan van democratische achteruitgang wereldwijd en het versterken van de democratische rechtsstaat

1 Koppeling mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde

Voor een goed functionerende democratische rechtsorde zijn mensenrechten als vrijheid van vereniging en vrijheid van meningsuiting van groot belang. Deze rechten bieden garantie voor het bestaan en de werkzaamheid van politieke bewegingen en geven daarnaast ruimte aan het bredere maatschappelijk middenveld, dat een controlerende en adviserende rol heeft ten opzichte van de overheid. Ook zien deze grondrechten toe op het demonstratierecht. Het tegengaan van democratische achteruitgang gaat hand in hand met het beschermen van mensenrechten en de internationale afspraken die hierover zijn gemaakt. Nederland zal in de dialoog met landen waarbinnen sprake is van democratische achteruitgang meer aandacht besteden aan het belang van bijvoorbeeld vrijheid van meningsuiting en in deze landen projecten uit het Mensenrechtenfonds financieren ter bevordering van met name mensenrechten die bijdragen aan de democratische ruimte in een land.

2 Een gelijkwaardige dialoog op basis van een brede relatie

Ook in landen waar sprake is van democratische achteruitgang of een andere bestuursvorm heerst, kan er wel degelijk worden erkend dat goed bestuur leidt tot economische ontwikkeling en verbeterde levensomstandigheden. Met dat als uitgangspunt komt er ruimte om op een andere manier het gesprek te voeren en raakvlakken voor samenwerking te identificeren. Een goed functionerende democratische rechtsstaat is niet enkel wenselijk vanuit het oogpunt van gelijke deelname in publieke besluitvormingsprocessen, maar ook voor het tegengaan van corruptie, en het leveren van (beloofde) diensten aan burgers.

Om democratische achteruitgang tegen te gaan zal Nederland zich actief blijven inzetten om bilaterale samenwerking in de justitiële sector te versterken (bijvoorbeeld door kennisuitwisseling tussen rechters, openbaar ministerie). Op landenniveau, met name in fragiele contexten, is Nederland betrokken bij rechtsstaatontwikkeling en het versterken van toegang tot recht, zowel via bilaterale als multilaterale programma's. Naast de 'traditionele' steun in de vorm van institutionele versterking van rechtsinstellingen, wil Nederland kwetsbare groepen helpen toegang te krijgen tot het recht. Nederland kiest hiervoor een mensgerichte aanpak waarbij de noden en prioriteiten van mensen centraal staan.¹⁷

Nederland houdt rekening met tegenwerkende krachten die actief uit zijn op de ondermijning van de rechtsstaat. Internationale georganiseerde misdaad en grootschalige corruptie ondermijnen het vertrouwen van de burgers in de overheid. Democratische rechtsstaten, waaronder Nederland, moeten zich tegen deze ondermijning verweren. Ook moeten zij tegenstand bieden aan ongewenste buitenlandse beïnvloeding. Nederland doet dit bijvoorbeeld door derde landen aan te spreken op onwenselijke vormen van inmenging in diasporagemeenschappen in Nederland.¹⁸

Zoals eerder aangegeven is samenwerking met het maatschappelijk middenveld een belangrijke manier om de mensenrechtensituatie in een land te verbeteren en om overheden ter verantwoording te roepen. Om democratische achteruitgang tegen te gaan is het echter ook belangrijk om met overheidsinstanties samen te werken. Hier kan worden

¹⁷ Hierover wordt de Kamer regulier geïnformeerd, onder meer in de BHOS-resultatenrapportage en door middel van een toegeweide begrotingsindicator op toegang tot recht.

¹⁸ Zie ook [Dreigingsbeeld Statelijke Actoren \(DBSA 2\)](#) | Publicatie | AIVD

gedacht aan mensenrechteninstuties, rekenkamers, rechtspraak en ombudsinstellingen. Het mensenrechtenfonds zal hiervoor via het postennet beschikbaar worden gesteld. Deze vorm van samenwerking versterkt niet alleen instituties die van belang zijn voor het functioneren van een democratie, maar biedt ook aanknopingspunten om met de regering van het land in kwestie de dialoog aan te gaan over gedeelde waarden en belangen.

Specifiek voor (Zuid-)Oost-Europa en de regio's Midden-Oosten en Noord-Afrika zet Nederland het Fonds voor Regionale Partnerschappen (NFRP) in. Dit fonds ondersteunt de ontwikkeling van de rechtsstaat, goed bestuur en de democratie. Het programma bestaat uit drie onderdelen:

- Het Matra-programma ondersteunt (potentiële) kandidaat-lidstaten van de EU en de landen van het Oostelijk Partnerschap op het gebied van maatschappelijke transformatie.
- Het Shiraka-programma steunt maatschappelijke verandering in de Midden-Oosten en Noord-Afrikaanse-regio.
- Het Politieke Partijen Programma heeft tot doel dat Nederlandse politieke partijen middels *twinning* (duurzame) samenwerkingsrelaties vormen gericht op versterking rechtsstaat, goed bestuur en de democratie.

3 Sterkere partnerschappen met landen, coalities en maatschappelijke organisaties

Nederland wil intensiever samenwerken met landen die als voorbeeldemocratieën gelden of waar sprake is van enige democratische teruggang (*backsliding*) die nog omkeerbaar is. Dit wil echter niet zeggen dat Nederland niet met autocratische landen kan samenwerken of bilaterale relaties onderhoudt, of dat landen moeten worden gedwongen tot een keuze tussen twee systemen. Ook hier zal gewerkt worden vanuit het uitgangspunt van gelijkwaardige samenwerking binnen bredere relaties met landen. Door de samenwerking met landen aan te halen, ook met landen die niet in alle opzichten dezelfde waarden delen, zal naar verwachting een beter vertrekpunt ontstaan voor samenwerking in multilateraal verband en voor dialoog over gevoelige mensenrechten thema's.

Nederland geeft voornamelijk in EU-verband uitvoering aan het tegengaan van democratische achteruitgang. Het EU-Actieplan Mensenrechten en Democratie 2020-2024 is hierin leidend.¹⁹ Nederland draagt in internationaal verband ook bij aan het versterken van electorale processen. Naast verkiezingswaarneming omvat dit capaciteitsversterking (bijvoorbeeld van kiescommissies) en monitoring. Binnen de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) werkt Nederland samen met het OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) aan uitvoering van verkiezingsmissies en capaciteitsopbouw op het vlak van verkiezingen. De op de Top van staatshoofden en regeringsleiders van de Raad van Europa in Reykjavik (mei 2023) aangenomen principles for democracy bieden tevens een leidraad waaruit aan het tegengaan van democratische achteruitgang gewerkt kan worden. Ook de *Summit for Democracy*, een Amerikaans initiatief, is een format waarin via internationale samenwerking democratische waarden bestendig kunnen worden. Nederland is nauw betrokken bij dit initiatief en trad als regionale gastheer op voor de tweede editie van de Top, met mediavrijheid als thema.

Democratieën kunnen niet overleven en bloeien zonder vrije, onafhankelijke en pluralistische media. Nederland streeft naar mediavrijheid, inclusief een divers, open en pluriform medialandschap. Deze inzet gebeurt in bilateraal en multilateraal verband, via ambassades, internationale coalities en via het Mensenrechtenfonds. Onder meer OHCHR, UNESCO en de OVSE zijn hierin belangrijke partners. De *Media Freedom Coalition*, met landen uit alle regio's, biedt een podium om het thema hoog op de politiek-diplomatieke agenda te houden.

Nederland wil maatschappelijke organisaties versterken, omdat deze in veel landen effectief de rechten en belangen van burgers verdedigen. Nederland steunt maatschappelijke organisaties o.a. op het gebied van klimaatadaptatie, voedselzekerheid, vrouwen- en lhbtq+ gelijke rechten, SRGR, rechten van (religieuze) minderheden en veiligheid en rechtsorde.²⁰ Sinds januari 2021 werkt de Nederlandse overheid met nationale en internationale maatschappelijke organisaties in 42 strategische partnerschappen samen op het gebied van beleidsbeïnvloeding op deze thema's. Steeds vaker gaat dit om sterke lokale organisaties die de lobby voeren richting de eigen overheid en bedrijven.

Het versterken van de rechtsstaat is ook een belangrijk element in het Nederlandse BHOS-beleid. Een voorbeeld hiervan is de Nederlandse bijdrage aan de *Justice Action Coalition*. Deze coalitie brengt gouvernementele en niet-gouvernementele actoren op internationaal en nationaal niveau bij elkaar met als doel het overkomen van de *global justice gap* door verbeterde internationale samenwerking op het gebruik van data, kennis en inzet via projectactiviteiten.²¹

¹⁹ [eu_action_plan_on_human_rights_and_democracy_2020-2024.pdf\(europa.eu\)](#)

²⁰ Beleidskader Versterking Maatschappelijk Middenveld

²¹ Pathfinders for Justice | Justice Action Coalition (sdg16.plus)

Nederland versterkt de samenwerking met andere landen om zo ondermijning aan te pakken.²² Een concreet voorbeeld is de Nederlandse bijdrage aan het *Europe Latin America Programme of Assistance against Transnational Organised Crime*. Dit programma richt zich op capaciteitsopbouw en samenwerking in de justitiële en veiligheidssector in de bestrijding van grensoverschrijdende, ondermijnende criminaliteit. Verschillende lidstaten van de Europese Unie en landen in de Latijns-Amerikaanse en Caribische regio nemen hier aan deel.²³

4 Versterken van multilaterale instellingen, structuren en instrumenten

In verschillende EU-lidstaten staan de fundamentele van de democratische rechtsstaat onder druk. Om extern effectief en geloofwaardig te kunnen opereren is het van groot belang dat de EU zelf handelt naar de vastgelegde democratische waarden en normen. Nederland blijft er samen met gelijkgezinde lidstaten op aandringen dat de EU proactief, consequent en daadkrachtig optreedt om de Uniewaarden te beschermen. Dit uit zich allereerst in actieve Nederlandse inspanningen gericht op het waarborgen van het functioneren van de democratische rechtsstaat in de Europese Unie. Zoals voor Nederland geldt dat introspectie van belang is om een eerlijke dialoog aan te gaan over de staat van mensenrechten, democratie en rechtsstaat, is dat ook van toepassing op Europees niveau. Naarmate de EU beter presteert en/of zich bewust toont van de eigen uitdagingen en verbeterpunten, komt dit de externe geloofwaardigheid ten goede. Dit is voor Nederland een aanvullende motivatie om zich in te spannen voor de effectieve inzet van het EU-instrumentarium dat toeziet op de naleving van rechtsstatelijke normen en democratische waarden in de Europese Unie, waaronder de Artikel 7-procedure en de toetsingscyclus voor de rechtsstaat.²⁴ Met dit doel voor ogen heeft Nederland in 2022, conform motie Piri/vdLee, ook de steun aan organisaties die zich inzetten voor de versterking van de rechtsstaat in EU-landen waar hier zorgen over zijn geïntensiveerd. Deze steun wordt voortgezet.²⁵

5 Internationale rechtsontwikkeling en normstelling

Internationale rechtsontwikkeling en normstelling met betrekking tot het functioneren van de democratische rechtsstaat vindt veelal plaats door de verdere ontwikkeling van het verdragsstelsel en het normstellende werk van de Raad van Europa.

Nederland richt zich daarnaast in toenemende mate op internationale rechtsontwikkeling en normstelling inzake het aanpakken van desinformatie. Toegang tot op feiten gebaseerde en kritisch gecontroleerde informatie is essentieel voor een democratie. Tegelijkertijd is waakzaamheid geboden: het aanpakken van desinformatie leidt in veel landen tot censuur en restrictieve wetgeving die de vrijheid van meningsuiting vaak bewust beperkt. Nederland heeft in gezelschap van Canada in de Algemene Vergadering van de VN gepleit voor internationale ‘rules of the road’ voor het tegengaan van desinformatie.

In het aanpakken van desinformatie trekt Nederland met name op in EU-verband, zowel intern als extern. De aanpak van desinformatie maakt deel uit van de bredere inspanningen van de EU om democratische participatie te bevorderen, zoals uiteengezet in het actieplan voor de Europese democratie.²⁶ Nederland draagt actief bij aan het versterken van Europese samenwerking op dit vlak, zoals bijvoorbeeld via een Europese Media Vrijheid Verordening.²⁷ Ook normstelling in VN-kader, zoals de mede door Nederland geïnitieerde resolutie in de Mensenrechtenraad over het belang van toegang tot informatie en digitale geletterdheid, sluit hierop aan.

²² Internationale aanpak tegen ondermijnende criminaliteit | Ondermijning | Rijksoverheid.nl

²³ Europe Latin America Programme of Assistance against Transnational Organised Crime, <https://www.elpaccto.eu/en/>

²⁴ Artikel 7-procedure Artikel 7 van het EU-verdrag (VEU) voorziet in de mogelijkheid voor de EU-instellingen om toezicht te houden op de naleving van de waarden van de Unie zoals vastgelegd in artikel 2 VEU, waaronder de rechtsstaat.

²⁵ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35925-V-34.html>

²⁶ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/european-democracy-action-plan_en

²⁷ [fiche-2-europese-media-vrijheid-verordening-en-aanbeveling-redactionele-onafhankelijkheid-en-transparantie-mediaeigendom.pdf \(overheid.nl\)](https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/european-democracy-action-plan_en)

Internationale rechtsorde

In.ter.na.ti.o.na.le rechts.or.de

Het stelsel van normen en afspraken gericht op het bevorderen van internationale vrede en veiligheid.

In een gefragmenteerde wereld is gecoördineerde, multilaterale samenwerking voor Nederland onmisbaar om grensoverschrijdende uitdagingen het hoofd te bieden en een voorspelbaar en constructief buitenlands beleid te voeren. Daarom werkt Nederland aan het versterken van de op regels gebaseerde internationale orde.²⁸ Nederland draagt bij aan de ontwikkeling van regels die de internationale rechtsorde belichamen en zet zich in voor de naleving van bestaande regels.²⁹

Dit doet Nederland vanuit de overtuiging dat nationale soevereiniteit niet allesbepalend mag zijn. Nederland kent een lange traditie van internationaal recht, van Grotius' Mare Liberum tot de huidige rol als gastland van onder meer het Internationaal Gerechtshof – het enige hoofddorgaan van de VN dat niet in New York is gevestigd – en het Internationaal Strafhof. Nederland huisvest een schat aan juridische kennis en Den Haag speelt als stad van vrede en recht een belangrijke rol in de internationale rechtspraak.

Doelstelling III: het bevorderen van de ontwikkeling van de internationale rechtsorde (conform artikel 90 van de grondwet).

1 Koppeling mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde

Deze nota neemt de aanbevelingen in het eerdergenoemde IOB-rapport over de noodzaak van een volwaardig internationale-rechtsordebeleid ter harte. Waar de IOB concludeerde dat activiteiten ter bevordering van de internationale rechtsorde tot dusver te veel op ad hoc-basis tot stand kwamen, beoogt deze nota het beleid inzake de internationale rechtsorde een solide basis te geven. Door de gecombineerde benadering met het mensenrechtenbeleid, dat al sinds 1979 in beleidsnota's wordt neergelegd, wordt bovendien inzichtelijk hoezeer juist het thema mensenrechten – naast tal van andere thema's – relevant is voor de verdere ontwikkeling van de internationale rechtsorde.

Ernstige en grootschalige mensenrechtenschendingen en internationale misdrijven als agressie, oorlogsmisdrijven, misdrijven tegen de menselijkheid en genocide mogen niet onbestraft blijven. Door de verantwoordelijken voor de meest ernstige schendingen van het internationaal recht ter verantwoording te roepen en straffeloosheid tegen te gaan, draagt Nederland bij aan het effectief functioneren van de internationale rechtsorde, het naleven van de mensenrechten en genoegdoening voor slachtoffers.

Het ter verantwoording roepen van landen en individuen past volledig in het Nederlands beleid van bevordering van *accountability*. *Accountability* wordt daarbij ruim geïnterpreteerd en omvat de aansprakelijkstelling van staten maar ook de bestrijding van straffeloosheid van individuele daders, alles in relatie tot zeer ernstige mensenrechtenschendingen en internationale misdrijven.

Nederland zet hierbij onder andere in op het documenteren van bewijs, de opsporing en vervolging van individuen, en het vergaren van internationale steun voor de aansprakelijkstelling en vervolging, en het documenteren van bewijs voor berechting van staten. Het is van groot belang dat deze eerste stappen geen eenmalige initiatieven zijn, maar waar mogelijk leiden tot opvolging. De verantwoordelijkheid voor het berechten de opsporing en vervolging van schendingen van internationale schendingen/misdrijven ligt primair bij staten zelf. Wanneer staten deze verantwoordelijkheid niet kunnen of willen dragen, kan internationaal worden ingegrepen, als laatste redmiddel om de internationale rechtsorde te waarborgen.

Het streven naar *accountability* heeft in de afgelopen periode een sterke ontwikkeling doorgemaakt, en Nederland speelt hierbij een actieve en leidende rol. Een van de doelen van de Nederlandse inzet is om slachtoffers te helpen bij het verkrijgen van gerechtigheid; Nederland luistert daarom zo veel mogelijk naar hoe slachtoffers en overlevenden zelf betekenis geven aan *accountability*.

²⁸ Deze ambitie is verankerd in artikel 90 van de Nederlandse Grondwet: "De regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde"

²⁹ Het beschermen van de internationale rechtsorde en stabiliteit is tevens een van de hoofdtaken van het ministerie van Defensie. De inzet van deze beleidsbrief beperkt zich echter tot de regels en verdragen die de internationale rechtsorde belichamen en de juridische naleving hiervan.

Nederland speelt een leidende rol bij het verkrijgen van *accountability* in Oekraïne. Op 14 juli 2022 heeft Nederland in samenwerking met de EU en het Internationaal Strafhof de *Ukraine Accountability Conference* georganiseerd, waar meer dan EUR 20 miljoen aan steun voor *accountability* in Oekraïne is toegezegd en 14 landen hebben aangekondigd (forensische) expertise te zullen detacheren bij het Strafhof en/of de Oekraïense Procureur-Generaal. Tevens hebben 45 landen zich geëngageerd aan de oprichting van een *Dialogue Group*, die de coördinatie beoogt te bevorderen tussen staten en internationale organisaties die betrokken zijn bij het onderzoeken en vervolgen van internationale misdrijven die in Oekraïne worden gepleegd. Deze *Dialogue Group* is in maart 2023 door Nederland, Oekraïne, het Internationaal Strafhof, de Europese Commissie en Eurojust opgericht en wordt verder geoperationaliseerd. Vanuit Nederland zijn er twee forensische en opsporingsteams onder de vlag van het Internationaal Strafhof naar Oekraïne afgeleid en volgen een derde en vierde missie in 2023. Nederland zal gastland zijn van een internationaal centrum ter vervolging van het misdrijf agressie (IPCA). Dit centrum zal met name Oekraïense opsporingsautoriteiten huisvesten die onderzoek zullen doen naar het misdrijf van agressie. Het ICPC wordt ondergebracht bij Eurojust, waar het nauw zal worden verbonden aan het aldaar reeds ondergebrachte *joint investigation team* (JIT) van een aantal landen. Daarnaast wordt er gesproken over de oprichting van een speciaal tribunaal in Den Haag³⁰ voor de berechting voor de personen die verantwoordelijk zijn voor Russische agressie in Oekraïne. Hier heeft Nederland steun voor uitgesproken, mits daar brede politieke en financiële steun voor is en zo'n tribunaal geen afbreuk doet aan de werkzaamheden van het Internationaal Strafhof. Nederland is tevens gastland van het Register van schade voortvloeiend uit de Russische agressie tegen Oekraïne, dat op 17 mei jl. is opgericht op de Top van staatshoofden en regeringsleiders van de Raad van Europa in Reykjavik. Het voorgaande past in de voortrekkersrol die Nederland heeft gezegd te zullen spelen³¹ op punt 7 (*restoration of justice*) van het 10-puntenplan voor vrede van de Oekraïense president Zelensky.

2 Een gelijkwaardige dialoog op basis van een brede relatie

Bindend internationaal recht gaat altijd voor nationaal recht. Staten moeten hun nationale rechtsorde zo inrichten dat zij hun internationale verplichtingen kunnen nakomen.

Het internationaal recht is bij uitstek het terrein waarop een gelijkwaardige dialoog mogelijk is, ook met landen die politiek en anderszins ver van Nederland af staan. De gemeenschappelijke noemer is immers de internationale rechtsregel, die voor eenieder op gelijke wijze geldt en voor iedereen kenbaar is. Ook hier echter toont de oorlog in Oekraïne op wranke wijze de beperkingen van het internationaal recht en bestaande mechanismen aan. Bij een afdwingende instantie kan een land, en zeker een permanent lid van de Veiligheidsraad, op grove wijze het internationaal recht schenden, zonder te worden gecorrigeerd. Nederland zet zich in om deze hiaten in het internationaal recht waar mogelijk te corrigeren, bijvoorbeeld door de eerdergenoemde inzet op een agressie-tribunaal.

3 Sterkere partnerschappen met landen, coalities en maatschappelijke organisaties

Met name bij de ontwikkeling van de internationale rechtsorde zijn brede coalities nodig, die verder reiken dan onze traditionele partners. Het gaat hier immers om het terrein dat nog niet door internationale consensus wordt bestreken en waar dus mondiale partnerschappen dienen te worden gesmeed teneinde het internationaal recht een stap verder te brengen.

Het geven van ruimte aan NGO's is een belangrijk instrument bij de bevordering van het internationaal recht en daarmee de internationale rechtsorde. De ervaring leert dat NGO's en wetenschap vaak mede richtinggevend zijn bij de ontwikkeling van het internationaal recht. Daaraan ruimte te geven – hetgeen in multilateraal verband niet vanzelfsprekend is – past geheel bij de Nederlandse prioriteit in het mensenrechtenbeleid ter ondersteuning van mensenrechtenverdedigers. Wel is van belang hierbij verder te kijken dan de “usual suspects” en juist ook organisaties die in de verdrukking zitten de kans te geven van zich te doen horen.

4 Versterken van multilaterale instellingen, structuren en instrumenten

De internationale rechtsorde kan alleen goed functioneren als regels worden nageleefd. Multilaterale organisaties en instellingen spelen een cruciale rol bij het toezien op de naleving van het internationale recht en het tegengaan van straffeloosheid. Als gastland van de hoogste rechterlijke instantie voor de uitleg van het internationaal recht, het Internationaal Gerechtshof, alsmede van het Internationaal Strafhof en andere internationaalrechtelijke instanties, is Nederland zich sterk bewust van de fundamentele rol die deze instanties hebben binnen de internationale rechtsorde.

³⁰ Motie 21 501-20, nr. 1841 – Sjoerdsma c.s. over een speciaal tribunaal voor berechting van personen die verantwoordelijk zijn voor de Russische agressie in Oekraïne

³¹ Motie 21 501-20, nr. 1877 – Sjoerdsma Over de lead nation te worden bij het herstel van gerechtigheid in Oekraïne en dat richting de Oekraïense regering uit te spreken.

Nederland geeft daarom politieke en financiële steun aan internationale hoven en tribunalen om zo hun positie te versterken en waarborgen. Ook ontplooit Nederland initiatieven om de inrichting en procedures van de hoven en tribunalen te verbeteren, bijvoorbeeld als het gaat om de samenstelling van de hoven (genderbalans, regionale vertegenwoordiging). Daarnaast zal Nederland steun blijven bieden aan internationaalrechtelijke instanties buiten Nederland, zoals het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). Ook geeft Nederland specifieke aandacht aan twee thematische prioriteiten: verantwoording voor het gebruik van honger als oorlogswapen en conflict gerelateerd seksueel geweld.

Nederland zet eveneens in op (mensenrechten)sanctieregimes, indien deze kunnen bijdragen aan een betere naleving van internationale regels. Nederland heeft de ambitie om een proactieve en stevige rol te spelen bij de totstandkoming en verdere ontwikkeling van het EU sanctie-instrumentarium. In aanvulling op direct door de VN-Veiligheidsraad ingestelde sancties beschikt de Europese Unie over de mogelijkheid autonoom sancties in te stellen. Dit kan gaan om geografische regimes (bijvoorbeeld Myanmar, Venezuela, Iran, Rusland) en om horizontale, thematische regimes (cyber, mensenrechten).

5 Internationale rechtsontwikkeling en normstelling

Het internationaal recht blijft zich ontwikkelen. Door zijn internationaalrechtelijke traditie en expertise kan Nederland hierin een voortrekkersrol vervullen, bijvoorbeeld in de Algemene Vergadering van de VN of de VN-Mensenrechtenraad. Ook zal Nederland indien nodig het initiatief nemen voor nieuwe bilaterale en multilaterale verdragen.

De Nederlandse inzet bij de ontwikkeling van internationale regels krijgt op verschillende manieren vorm. Zo spant Nederland zich met Argentinië, België, Mongolië, Senegal en Slovenië in voor de totstandkoming van een Multilateraal Verdrag inzake Rechtshulp en Uitlevering bij Internationale Misdrijven (MVRUIM). Daarnaast is het tegengaan van grootschalige corruptie door ambtsdragers (kleptocratie) een belangrijk onderwerp. Nederland organiseerde in november 2022 samen met Canada en Ecuador een *High-Level Roundtable*, waarbij een breed samengestelde groep van landen besprak op welke manieren de aanpak van grootschalige corruptie in de komende jaren kan worden verbeterd, bijvoorbeeld door de oprichting van een anti-corruptie hof. Ook steunt Nederland het openen van onderhandelingen in VN-verband over een verdrag inzake misdrijven tegen de menselijkheid en geeft het actief invulling aan internationale inzet op de verantwoorde ontwikkeling en gebruik van autonome wapensystemen. Ten slotte draagt Nederland bij aan verantwoordelijk statelijk gedrag in cyberspace, zoals wordt toegelicht in de Internationale Cyberstrategie 2023-2028.

V Conclusie

De druk op mensenrechten, democratische rechtsstaat en de internationale rechtsorde neemt toe. Tegelijkertijd laten niet alleen de Russische inval in Oekraïne, maar ook de grove mensenrechtenschendingen in Iran, Afghanistan en op vele andere plaatsen in de wereld zien hoe belangrijk respect voor mensenrechten, de democratische rechtsstaat en een op afspraken gebaseerde internationale rechtsorde zijn voor stabielere, veerkrachtigere en welvarendere samenlevingen.

Om effectief beleid te kunnen blijven voeren op mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde in een veranderende geopolitieke context is echter een andere manier van werken nodig. Het bevorderen van mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde heeft meer kans van slagen wanneer er oog is voor de samenhang tussen deze thema's. Landen waar de democratische rechtsstaat goed functioneert zijn eerder geneigd tot het beschermen van de mensenrechten en tot bijdragen aan een wereld die functioneert op basis van afspraken en samenwerking.

Hoewel de invloed van Nederland en zijn traditionele partners minder wordt, blijft er wereldwijd ruimte om samen te werken op deze belangrijke thema's. Dit betekent wel dat Nederland moet investeren in bredere en nieuwe partnerschappen, die op een gelijkwaardige basis worden vormgegeven en dat Nederland ook bereid is zich in te zetten voor thema's die voor andere landen van belang zijn. Nederland zal blijven zoeken naar raakvlakken voor samenwerking en daarbij verder kijken dan traditioneel gelijkgezinde landen en organisaties. Hierbij wordt erkend dat niet alle rechten overal in hetzelfde tempo geïmplementeerd kunnen worden. Culturele sensitiviteit en een breder mensenrechten-narratief dragen zo bij aan de universele aanvaarding van mensenrechten. Ook verschilt per situatie of publiekelijke of stille diplomatie de meest effectieve aanpak is. De keuze voor een bepaalde inzet is niet alleen afhankelijk van de bereidheid van het land in kwestie tot samenwerking, maar ook van een afweging van Nederlandse waarden en belangen.

Tegelijkertijd zal Nederland nog meer dan voorheen moeten inzetten op versterking van de organisaties, instellingen, structuren en instrumenten die democratie, mensenrechten en internationale rechtsorde beschermen. Ook moet Nederland gebruik maken van de eigen expertise en kennis op rechtsontwikkeling inzake mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde om bestaande internationale afspraken en regels te actualiseren. Zo blijft het draagvlak voor mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde zo groot mogelijk en profiteert Nederland van de stabiliteit en economische ontwikkeling die daaruit volgen.

| 23 |

Waar grondrechten in het geding komen of sprake is van grove mensenrechtenschendingen, blijft Nederland samen met partners assertief optreden. Bijvoorbeeld op het gebied van SRGR, vrouwenrechten en de gelijke rechten van lhbtq+-personen, waar de pijlen van populistische, antidemocratische en autoritaire krachten zich toenemend op richten. Ook blijft Nederland onverminderd de bondgenoten steunen die in de frontlinie van de wereldwijde rechten-regressie staan. Mensenrechtenverdedigers, journalisten en mediawerkers beschermen de basis van de democratische rechtsstaat en van een op regels en samenwerking gebaseerde wereld. Zij kunnen rekenen op langdurige Nederlandse steun in een tijdperk waarin populistische, autocratische en ondermijnende krachten steeds vaker kiezen voor de belangen van enkelen in plaats van de gelijke rechten van eenieder.

Er wordt steeds meer van Nederland gevraagd in een wereld waar Nederland en zijn partners steeds minder grip op hebben. De dilemma's waarmee landen die mensenrechten, democratie en de internationale rechtsorde bevorderen zich geconfronteerd zien, worden complexer. Dit vraagt om een zorgvuldige afweging van waarden en belangen. Toch moet niet worden vergeten dat niet alleen Nederland, en zijn traditionele partners, maar juist een brede coalitie van landen belang heeft bij een wereld die functioneert op basis van afspraken en niet op basis van het recht van de sterkste. Wanneer de rook van oorlogen en crises optrekt snakken burgers, organisaties, overheden en bedrijven naar voorspelbaarheid en afspraken om een leven in menselijke waardigheid mogelijk te maken. De afgelopen 75 jaar hebben democratische bestuursmodellen, respect voor mensenrechten en de internationale rechtsorde aantoonbaar bijgedragen aan economische ontwikkeling, stabiliteit en verbeterde levensomstandigheden voor burgers wereldwijd. In de multipolaire wereld waartoe Nederland zich dient te verhouden en de rechten en belangen van zijn burgers dient te beschermen, bieden mensenrechten, democratie en internationale rechtsorde het kader waarin dat het meest inclusief en effectief gebeurt.

Annex 1

	Gelijke rechten voor vrouwen en meisjes	Gelijke rechten voor lhbtqi+-personen	Vrijheid van religie en levensovertuiging	Vrijheid van meningsuiting online en offline	Mensenrechten verdedigers
Beoogd resultaat	Afname van geweld tegen vrouwen en meisjes in het openbare en privéleven	Minder landen waar seksuele oriëntatie en/of genderidentiteit strafbaar zijn	Afname van vervolging en discriminatie van religieuze minderheden	Voorkomen van aanvallen op en belemmeringen voor journalisten en mediawerkers	Voorkomen van aanvallen op en belemmeringen voor mensenrechtenverdedigers
Beoogd resultaat	De versterking van de rol van vrouwen in conflictpreventie en vredesopbouw en bescherming in conflictsituaties	Een wereldwijde afname van discriminatie en geweld tegen lhbtqi+-personen	Afname van negatieve beeldvorming van religies in conflicten.	Journalisten en mediawerkers in nood worden beschermd	Mensenrechtenverdedigers in nood worden beschermd
Beoogd resultaat	De seksuele en reproductieve rechten van alle mensen worden institutioneel en breed in de samenleving gerespecteerd en beschermd	Een wereldwijde toename van sociale acceptatie van lhbtqi+-personen	Het versterken van de rol van religie en religieuze actoren bij het bereiken van de SDG's	<i>Accountability</i> voor aanvallen op journalisten en mediawerkers	<i>Accountability</i> voor aanvallen op mensenrechtenverdedigers

Gelijke rechten voor vrouwen en meisjes

Het veranderende multilaterale speelveld, de toenemende invloed van autocratische leiders, politieke polarisatie en de afnemende steun voor universele mensenrechten zijn zeer voelbaar voor vrouwen en meisjes. Bijvoorbeeld bij thema's als gendergelijkheid en SRGR. De invloed van anti-genderbewegingen is wereldwijd toegenomen, ook online. Vrouwelijke mensenrechtenverdedigers, journalisten en activisten worden online en offline blootgesteld aan geweld en intimidatie.

Nederland draagt zowel bij aan sociaaleconomische rechten als aan burger- en politieke rechten van vrouwen en meisjes. Dit doet Nederland onder meer door genderspecifieke programma's en genderdiplomatie. Het Feministische Buitenlandbeleid, met de grotere inzet op gendergelijkheid, versterkt deze beleidsinzet.

Gelijke rechten voor lhbtqi+-personen

Democratische landen kennen doorgaans een hogere bescherming en sociale acceptatie van lhbtqi+-personen dan autocratisch geregeerde landen. Onderzoek toont aan dat lhbtqi+-inclusie en economische ontwikkeling elkaar versterken.³² Landen die lhbtqi+-personen beschermen en diversiteit omarmen zijn stabiel, welvarender en innovatiever.³³ Inclusie van lhbtqi+-personen in besluitvormingsprocessen en economische ontwikkeling draagt bij aan stabiel bestuur en gezonde samenlevingen. En daarmee indirect aan de Nederlandse veiligheidsbelangen.

Wereldwijd is echter sprake van tegendruk op – lang geaccepteerde afspraken over – gendergelijkheid, SRGR en gelijke rechten voor lhbtqi+-personen. Lhbtqi+-organisaties worden geconfronteerd met toenemende beperkingen. Naast het groeiend aantal landen dat wetgeving voorstelt om lhbtqi+-organisaties monddood te maken, ageert een aantal overheden tegen steun uit het buitenland voor gelijke rechten voor lhbtqi+-personen. Bijvoorbeeld in de (momenteel) 67 landen waar consensuele seksuele relaties tussen personen van gelijk geslacht of diverse genderidentiteiten gecriminaliseerd zijn. Op het terrein van SRGR zet Nederland juist in op die onderwerpen die voor andere donoren te gevoelig liggen, zoals veilige abortus en seksuele voorlichting.

Ook binnen de eigen Europese gemeenschap van waarden staan vrouwenrechten, SRGR en gelijke rechten van lhbtqi+-personen onder toenemende druk. Nederland heeft daarom de afgelopen twee jaar in Europees verband een strategie

³² [The Relationship Between LGBT Inclusion and Economic Development: Macro-Level Evidence](#) (M.V. Lee Badgett, Kees Waaldijk, Yana van der Meulen Rodgers, 2019)

³³ [Equality of Opportunity for Sexual and Gender Minorities](#) (worldbank.org)

uitgerold om deze rechten binnen de Europese Unie en bij de Raad van Europa op meer consistente en proactieve wijze te beschermen en om weerstand te bieden aan ondermijnende krachten, de zogenaamde *pushback*.³⁴ In aanvulling hierop worden vanuit het ministerie van OCW verschillende lhbtqi+ organisaties op Europees niveau gesteund. Conform het coalitieakkoord en Regenboogstembusakkoord zijn extra financiële middelen beschikbaar voor steun aan lhbtqi+-organisaties in Oost- en Centraal-Europa en de Kaukasus. Ook wordt uitvoering gegeven aan de motie Hammelburg (36200 XVII, nr. D66-01) om lhbtqi+ organisaties in deze regio extra te ondersteunen met het oog op de oprukkende anti-lhbtqi+ en anti-vrouwenrechtenbeweging.

De Nederlandse inzet krijgt vorm in bilateraal en multilateraal verband (zoals de *UN LGBTI Core Group* en de *Equal Rights Coalition*), via ambassades, de mensenrechtenambassadeur, het Mensenrechtenfonds en het *Global Equality Fund*. Daarnaast heeft het Ministerie van Buitenlandse Zaken strategische partnerschappen waarmee lhbtqi+-organisaties in een breed aantal landen worden ondersteund. Via deze partnerschappen wordt ook samengewerkt met het internationale bedrijfsleven.

Vrijheid van religie en levensovertuiging

Religie en religieuze actoren kunnen zowel een positieve als negatieve rol spelen als het gaat om bijvoorbeeld rechten van vrouwen, conflicten tussen bevolkingsgroepen, veiligheid, voedselzekerheid, klimaatverandering en werkgelegenheid voor jongeren. Dogmatische geloofsopvattingen en autocratische regimes onderdrukken de vrijheden van (niet-)religieuze minderheden, vaak vanuit de overtuiging dat zij een politieke bedreiging vormen. Nederland blijft breed inzetten op de vrijheid van religie of levensovertuiging

De functie van speciaal gezant voor religie en levensovertuiging speelt een sleutelrol, o.a. via landenbezoeken, het agenderen van schendingen in bilaterale contacten, aandacht voor individuele slachtoffers van vervolging en het bevorderen van kennis over religies en hun rol in (geo)politiek in de Nederlandse diplomatie. Ook werkt Nederland samen met zijn partners aan vrijheid van religie en levensovertuiging in multilaterale fora en internationale coalities zoals de *International Religion or Belief Alliance (IRFBA)* en de *International Contact Group on Freedom of Religion and Belief (FoRB)*. Tenslotte ondersteunt Nederland programma's en projecten op het gebied van religie en levensovertuiging, bijvoorbeeld het *Joint Initiative for Strategic Religious Action (JISRA)*-programma. Dit is een interreligieus programma dat zich inspant voor de bevordering van de vrijheid van religie en levensovertuiging in Ethiopië, Indonesië, Irak, Kenia, Mali, Nigeria en Oeganda. Binnen dit programma wordt nauw samengewerkt met religieuze actoren om interreligieuze dialoog te bevorderen en discriminatie, extremistische bewegingen en haat jegens andere (niet-)religieuze groeperingen tegen te gaan.

Vrijheid van meningsuiting online en offline

Vrijheid van meningsuiting is een voorwaarde voor een goed functionerende democratie en een vrije samenleving. Personen in het algemeen, en met name journalisten en mensenrechtenverdedigers, moeten zich vrij kunnen uiten, zowel online als offline. Journalisten spelen een belangrijke rol als onafhankelijke bron van informatie en als waakhond. De context waarin journalisten hun werk moeten doen is de afgelopen jaren steeds gevaarlijker geworden door de wereldwijde opkomst van autoritaire regimes, digitale repressie en politieke polarisatie. Aanvallen op media en journalisten (fysiek, digitaal en juridisch) zijn aan de orde van de dag. Deze aanhoudende bedreigingen resulteren onder meer in zelfcensuur.

Nederland zet in op het vergroten van de veiligheid van journalisten wereldwijd door bij te dragen aan een veilige fysieke en digitale omgeving en een pluriform medialandschap waarin journalisten en mediawerkers kunnen floreren. Daarbij is er bijzondere aandacht voor vrouwelijke journalisten, het tegengaan van straffeloosheid voor geweld tegen journalisten, en het ontwikkelen van internationale normen voor mensenrechten online. Nederland investeert 20 miljoen euro in de veiligheid van journalisten en mediawerkers via het centrale Mensenrechtenfondskader *Safety for Voices* (2023-2027). Ook werkt Nederland samen met maatschappelijke en andere statelijke partners aan vrijheid van meningsuiting online en offline, zoals in de *Media Freedom Coalition*, de *Freedom Online Coalition*, en multilaterale fora zoals de VN, de OVSE, en de Raad van Europa.

³⁴ Kamerbrief TK over Nederlandse inzet gendergelijkheid en gelijke rechten van LHBTI-personeel in de EU | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl

Mensenrechtenverdedigers

Mensenrechtenverdedigers zijn onmisbaar in het beschermen van mensenrechten, het bevorderen van democratie en het versterken van de rechtsstaat. De veiligheidsrisico's voor mensenrechtenverdedigers nemen echter toe en overheden maken hun werk steeds lastiger.

Zo worden mensenrechtenverdedigers in toenemende mate onderworpen aan juridische en administratieve restricties, bedreigingen en intimidatie (online en offline), geweld, surveillance en arbitraire arrestaties en detentie. Ook is er een jaarlijkse stijging van het aantal gerapporteerde moorden op mensenrechtenverdedigers. In 2021 werden 358 mensenrechtenverdedigers vermoord vanwege hun inzet ter bevordering van mensenrechten.³⁵ In 59% van de gevallen betrof dit mensenrechtenverdedigers die zich inzetten voor land-, milieu- en inheemse rechten. Nederland blijft zich inzetten voor de veiligheid en de bescherming van mensenrechtenverdedigers door bij te dragen aan een veilige omgeving waarin mensenrechtenverdedigers kunnen floreren. Daarbij is er oog voor de meest kwetsbare doelgroepen, zoals vrouwelijke mensenrechtenverdedigers, die unieke, gender gerelateerde aanvallen ervaren. Zo worden vrouwelijke mensenrechtenverdedigers geraakt door aanvallen niet alleen om het werk dat ze doen, maar ook vanwege hun gender. Dat gebeurt onder meer via het centrale Mensenrechtenfondskader *Safety for Voices* dat EUR 20 miljoen investeert in online en offline veiligheid van mensenrechtenverdedigers. Het programma heeft een wereldwijd bereik en is flexibel inzetbaar, zodat mensenrechtenverdedigers in nood direct van ondersteuning voorzien kunnen worden.

³⁵ [Global Analysis 2021 | Front Line Defenders](#)

Paramaribo Ankara Rabat Belgrado Rabat Athene Harare New York Antwerpen Buenos Bogotá Kairo Harare Lagos Managua Quito Hamburg Lagos Colombo Mexico
Salaam Kobe Sofia Koala Loempoe Wellington Algiers Ankara Abuja Chicago Muscat Dakar
Kopenhagen Cotonou Buenos Aires Addis Abeba Lissabon Parijs Rabat Düsseldorf Tokio Luxemburg Montevideo Chicago Bagdad Port Of Spain Boekarest Luxemburg
Almaty Dubai Rome Bamako Belgrado Hamburg Rome Dar Es Salaam Sofia Dubai Colombo Rabat Athene Dublin Sydney Kobe Bogotá Praag Ouagadougou Algiers Kin
Amman Milaan Mexico Teheran Abu Dhabi Frankfurt Am Main Belgrado Toronto Addis Abeba Ankara Sarajevo Port Of Spain Aires Stockholm Amsterdam Abeba
Kiev Ankara Colombo Warschau Rome Bern Kingston Lissabon Boedapest Boedapest New York Maputo Colombo New York Riyad
Londen Istanbul Kampala Teheran Seoul Montevideo Brasilia Pretoria Ankara Bomay Sofia To
Washington Amman Athene La Paz Moskou Algiers Abidjan Paramaribo Maputo Manila Kinshasa Barcelona Caracas Managua Barcelona Lusaka Antwerpen Sa
Bagdad La Paz Parijs Toronto Brussel Berlijn Peking Montevideo Abu Dhabi Tel Aviv Londen Istanbul Almaty Bangkok Helsinki San José Paramaribo Ankara Sao Paulo Pretor
Milaan Bamako Houston Harare Brasilia Kairo Sarajevo Bratislava Windhoek Zagreb Brussel Riyad Moskou Almaty Maputo Karachi Vancouver Santiago De Chile Tunis
Teheran Cotonou Tokio Tunis Helsinki Boekarest Hamburg Kopenhagen Stockholm Wellington Melbourne Kopenhagen Rabat Berlijn Antwerpen San José Rome Luxem
Houston Riyad Düsseldorf Amman Accra Praag Karachi Kairo Sarajevo Algiers Ankara Londen Bamako Jakarta Paramaribo Ottawa Montreal Algiers Muscat Windhoek Ri
Luanda Madrid Vaticaanstad Warschau Brasilia Vancouver Antwerpen Dakar Dar Es Salaam Dubai Tripoli Maputo Dublin Brussel San José Tel Aviv Milaan Boedapest Lusaka Fra
Am Main Melbourne München Athene Düsseldorf Kampala Canberra Bamakol Islamabad Sofia Lissabon Bangkok Rome Chicago Algiers Riyadh Yaoundé Riyadh Muscat Ka
Parijs Madrid Belgrado Sarajevo Praag Kaapstad Melbourne La Paz Tunis Moskou Los Angeles New Delhi Addis Abeba Antwerpen Brussel Washington Lusaka Wen
Hong Kong Bogotá Luanda Rabat Tokio Wellington Tokio Moskou Almaty Milaan Hamburg Tel Aviv Montevideo Maputo Algiers Milaan Montevideo Vancouver Ankara Barcel
Colombo Warschau Madrid Pretoria Bonn Athenel Istanbul Washington Wellington Khartoem Bonn Lusaka Dublin Shanghai Wenen Jakarta Stockholm San José Manag
New York Khartoem Addis Abeba Bagdad Brasilia Belgrado Muscat Luanda Santiago De Chile Lusaka Bomay Rabat Bomay Ottawa Bratislava Bagdad Havanna Havana Berlijn
Milaan Canberra Hamburg Nairobi Praag Islamabad Abu Dhabi Quito Tripoli Washington Dubai Rome Jakarta Lima Londen Stockholm Moskou New York Addis Abeba
Singapore Seoel Hong Kong Frankfurt Am Main Karachi Bratislava Los Angeles Boekarest Athene Singapore Ankara Bratislava Tunis Luxemburg Zagreb Montreal Sofia Sy
Santiago De Chile Londen Düsseldorf Athene New York Brussel Jakarta Karachi Luxemburg Nairobi Dar Es Salaam Antwerpen Addis Abeba Rabat Santiago De Chile Hamburg K
e Yaoundé Addis Abeba Madrid Bangkok Düsseldorf Tel Aviv Parijs Seoel Paramaribo Cotonou La Paz Helsinki Port Of Spain Parijs Kiev Barcelona Accra Zagreb Riyad Los Angeles M
Dar Es Salaam Oslo Luanda New York Khartoem Boedapest Abu Dhabi Hamburg Sao Paulo Mexico Manilla Bangkok München Buenos Aires Sarajevo Ankara St Petersburg Sha
Bagdad Jakarta Koala Loempoeer Tunis Oslo Bratislava Montreal Dhaka Kigali Tel Aviv Istanbul Hong Kong Chicago Islamabad Kingston Damascus Tunis Bogotá Kopenha
Wenen Caracas Bern Koala Loempoeer Tokio Dublin Almaty New Delhi Athene Riyad Port Of Spain Bonn Shanghai Riyad Khartoem Zagreb Sofia Lagos Kobe Dublin Quito Londe
Pretoria Almaty Karachi Ankara Tokio Havanna Bonn Berlijn Buenos Aires Lagos Shanghai Kopenhagen Bagdad Hong Kong Almaty Muscat Abu Dhabi Wenen San José Koeweit W
Kiev Parijs Buenos Aires Madrid Koeweit Harare Parijs Moskou Pretoria Tripoli Madrid Damascus Praag Kobe Koala Loempoeer Kaapstad Luanda Kiev Lusaka Dar Es Salaam M
bourne Zagreb Parijs Houston Windhoek Paramaribo Bamako Bonn Cotonou Ottawa Jakarta Muscat Colombo Manila Oslo Nairobi Dubai Sao Paulo Pretoria Maputo Amman B
ad New Delhi Lima La Paz Quito Bogotá Bamako Hamburg Algiers Luanda Kingston Riyad Moskou Lagos Managua Buenos Aires Manilla Lima Melbourne Mexico Colombo Can
Abu Dhabi Melbourne Wenen Dar Es Salaam Brasilia Koeweit Parijs Jakarta Istanbul Teheran Khartoem Abuja Parijs Stockholm Toronto New Delhi Quito Seoel Bangkok Wene
La Paz Paramaribo Boekarest Sarajevo Koala Loempoeer Boekarest Kingston Algiers Stockholm Los Angeles Dubai Singapore Ankara Amman Canberra Bogotá Parijs La Paz Wene
Vaticaanstad Port Of Spain Houston Pretoria La Paz Istanbul Boedapest Hamburg Vancouver Dhaka Dubai Bangkok Ankara Algiers Khartoem Dubai Kobe Brussel Mexico
Petersburg Paramaribo Ankara Rabat Belgrado Rabat Athene Harare New York Antwerpen Buenos Bogotá Kairo Harare Lagos Managua Quito Hamburg Lagos Colombo Mexico
Salaam Kobe Sofia Koala Loempoeer Wellington Algiers Ankara Abuja Chicago Muscat Dakar
Kopenhagen Cotonou Buenos Aires Addis Abeba Lissabon Parijs Rabat Düsseldorf Tokio Luxemburg Montevideo Chicago Bagdad Port Of Spain Boekarest Luxemburg
Houston Almaty Dubai Rome Bamako Belgrado Hamburg Rome Dar Es Salaam Sofia Dubai Colombo Rabat Athene Dublin Sydney Kobe Bogotá Praag Ouagadougou Algiers
Kingston St Petersburg Amman Milaan Mexico Teheran Abu Dhabi Frankfurt Am Main Belgrado Toronto Addis Abeba Ankara Sarajevo Port Of Spain Aires Stockholm Amsterdam Ab
Tripoli La Paz Kairo Managua Bagdad Los Angeles Kiev Ankara Colombo Warschau Rome Bern Kingston Lissabon Boedapest Boedapest New York Maputo Colombo New York Ri
Bamako Tel Aviv Kingston Montevideo La Paz Praag Dubai Wenen Cotonou Berlijn La Paz Düsseldorf Kampala Teheran Seoul Montevideo Brasilia Pretoria Ankara Bomay Sofia To
nto Rome Zagreb Washington Amman Athene La Paz Moskou Algiers Abidjan Paramaribo Maputo Manila Kinshasa Barcelona Caracas Managua Barcelona Lusaka Antwerpen
Sao Paulo Bagdad La Paz Parijs Toronto Brussel Berlijn Peking Montevideo Abu Dhabi Tel Aviv Londen Istanbul Almaty Bangkok Helsinki San José Paramaribo Ankara Sao Paulo Pr
Bangkok Milaan Bamako Houston Harare Brasilia Kairo Sarajevo Bratislava Windhoek Zagreb Brussel Riyad Moskou Almaty Maputo Karachi Vancouver Santiago De Chile T
Managua Teheran Cotonou Tokio Tunis Helsinki Boekarest Hamburg Kopenhagen Stockholm Wellington Melbourne Kopenhagen Rabat Berlijn Antwerpen San José Rome Lux
burg Sofia Houston Riyad Düsseldorf Amman Accra Praag Karachi Kairo Sarajevo Algiers Ankara Londen Bamako Jakarta Paramaribo Ottawa Montreal Algiers Muscat Windho
Riyad Luanda Madrid Vaticaanstad Warschau Brasilia Vancouver Antwerpen Dakar Dar Es Salaam Dubai Tripoli Maputo Dublin Brussel San José Tel Aviv Milaan Boedapest Lusaka
Frankfurt Am Main Melbourne München Athene Düsseldorf Kampala Canberra Bamakol Islamabad Sofia Lissabon Bangkok Rome Chicago Algiers Riyadh Yaoundé Riyadh Muscat
Kampala Parijs Madrid Belgrado Sarajevo Praag Kaapstad Melbourne La Paz Tunis Moskou Los Angeles New Delhi Addis Abeba Antwerpen Brussel Washington Lusaka
enen Hong Kong Bogotá Luanda Rabat Tokio Wellington Tokio Moskou Almaty Milaan Hamburg Tel Aviv Montevideo Maputo Algiers Milaan Montevideo Vancouver Ankara Bar
ona Praag Colombo Warschau Madrid Pretoria Bonn Athenel Istanbul Washington Wellington Khartoem Bonn Lusaka Dublin Shanghai Wenen Jakarta Stockholm San José Ma
gu New York Khartoem Addis Abeba Bagdad Brasilia Belgrado Muscat Luanda Santiago De Chile Lusaka Bomay Rabat Bomay Ottawa Bratislava Bagdad Havanna Havana Be
a New York Singapore Seoel Hong Kong Frankfurt Am Main Karachi Bratislava Los Angeles Boekarest Athene Singapore Ankara Bratislava Tunis Luxemburg Zagreb Montreal Sofi
ydney Santiago De Chile Londen Düsseldorf Athene New York Brussel Jakarta Karachi Luxemburg Nairobi Dar Es Salaam Antwerpen Addis Abeba Rabat Santiago De Chile Hambu
Kobe Yaoundé Addis Abeba Madrid Bangkok Düsseldorf Tel Aviv Parijs Seoel Paramaribo Cotonou La Paz Helsinki Port Of Spain Parijs Kiev Barcelona Accra Zagreb Riyad Los Angeles
Milaan Dar Es Salaam Oslo Luanda New York Khartoem Boedapest Abu Dhabi Hamburg Sao Paulo Mexico Manilla Bangkok München Buenos Aires Sarajevo Ankara St Petersburg
hanghai Bagdad Jakarta Koala Loempoeer Tunis Oslo Bratislava Montreal Dhaka Kigali Tel Aviv Istanbul Hong Kong Chicago Islamabad Kingston Damascus Tunis Bogotá Kop
hagen Wenen Caracas Bern Koala Loempoeer Tokio Dublin Almaty New Delhi Athene Riyad Port Of Spain Bonn Shanghai Riyad Khartoem Zagreb Sofia Lagos Kobe Dublin Quito L
den Pretoria Almaty Karachi Ankara Tokio Havanna Bonn Berlijn Buenos Aires Lagos Shanghai Kopenhagen Bagdad Hong Kong Almaty Muscat Abu Dhabi Wenen San José Koew
Wenen Kiev Parijs Buenos Aires Madrid Koeweit Harare Parijs Moskou Pretoria Tripoli Madrid Damascus Praag Kobe Koala Loempoeer Kaapstad Luanda Kiev Lusaka Dar Es Sala
n Melbourne Zagreb Parijs Houston Windhoek Paramaribo Bamako Bonn Cotonou Ottawa Jakarta Muscat Colombo Manila Oslo Nairobi Dubai Sao Paulo Pretoria Maputo Am
n Bagdad New Delhi Lima La Paz Quito Bogotá Bamako Hamburg Algiers Luanda Kingston Riyad Moskou Lagos Managua Buenos Aires Manilla Lima Melbourne Mexico Colom
Canberra Abu Dhabi Melbourne Wenen Dar Es Salaam Brasilia Koeweit Parijs Jakarta Istanbul Teheran Khartoem Abuja Parijs Stockholm Toronto New Delhi Quito Seoel Bangk
Wenen La Paz Paramaribo Boekarest Sarajevo Koala Loempoeer Boekarest Kingston Algiers Stockholm Los Angeles Dubai Singapore Ankara Amman Canberra Bogotá Parijs La
z Wenen Accra Vaticaanstad Port Of Spain Houston Pretoria La Paz Istanbul Boedapest Hamburg Vancouver Dhaka Dubai Bangkok Ankara Algiers Khartoem Dubai Kobe Bruss
Mexico St Petersburg Paramaribo Ankara Rabat Belgrado Rabat Athene Harare New York Antwerpen Buenos Bogotá Kairo Harare Lagos Managua Quito Hamburg Lagos Colombo
Dakar Bratislava Lusaka Bangkok Sarajevo Damascus Houston Bonn Ankara Brussel Dar Es Salaam Kobe Sofia Koala Loempoeer Wellington Algiers Ankara Abuja Chicago Musc
Dakar Stockholm Kopenhagen Cotonou Buenos Aires Addis Abeba Lissabon Parijs Rabat Düsseldorf Tokio Luxemburg Montevideo Chicago Bagdad Port Of Spain Boekarest Luxe
burg Dakar Houston Almaty Dubai Rome Bamako Belgrado Hamburg Rome Dar Es Salaam Sofia Dubai Colombo Rabat Athene Dublin Sydney Kobe Bogotá Praag Ouagadougou
Algiers Kingston St Petersburg Amman Milaan Mexico Teheran Abu Dhabi Frankfurt Am Main Belgrado Toronto Addis Abeba Ankara Sarajevo Port Of Spain Aires Stockholm Amste
Abeba Tripoli La Paz Kairo Managua Bagdad Los Angeles Kiev Ankara Colombo Warschau Rome Bern Kingston Lissabon Boedapest Boedapest New York Maputo Colombo Ne
York Riyad Bamako Tel Aviv Kingston Montevideo La Paz Praag Dubai Wenen Cotonou Berlijn La Paz Düsseldorf Kampala Teheran Seoul Montevideo Brasilia Pretoria Ankara Bom
Sofia Toronto Rome Zagreb Washington Amman Athene La Paz Moskou Algiers Abidjan Paramaribo Maputo Manila Kinshasa Barcelona Caracas Managua Barcelona Lusaka A
werpen Sao Paulo Bagdad La Paz Parijs Toronto Brussel Berlijn Peking Montevideo Abu Dhabi Tel Aviv Londen Istanbul Almaty Bangkok Helsinki San José Paramaribo Ankara Sao
ulo Pretoria Bangkok Milaan Bamako Houston Harare Brasilia Kairo Sarajevo Bratislava Windhoek Zagreb Brussel Riyad Moskou Almaty Maputo Karachi Vancouver Santiago
me Luxemburg Sofia Houston Riyad Düsseldorf Amman Accra Praag Karachi Kairo Sarajevo Algiers Ankara Londen Bamako Jakarta Paramaribo Ottawa Montreal Algiers Musc
Windhoek Riyad Luanda Madrid Vaticaanstad Warschau Brasilia Vancouver Antwerpen Dakar Dar Es Salaam Dubai Tripoli Maputo Dublin Brussel San José Tel Aviv Milaan Boeda
st Lusaka Frankfurt Am Main Melbourne München Athene Düsseldorf Kampala Canberra Bamakol Islamabad Sofia Lissabon Bangkok Rome Chicago Algiers Riyadh Yaoundé Riy
h Muscat Kampala Parijs Madrid Belgrado Sarajevo Praag Kaapstad Melbourne La Paz Tunis Moskou Los Angeles New Delhi Addis Abeba Antwerpen Brussel Washing
Lusaka Wenen Hong Kong Bogotá Luanda Rabat Tokio Wellington Tokio Moskou Almaty Milaan Hamburg Tel Aviv Montevideo Maputo Algiers Milaan Montevideo Vancouver A
ara Barcelona Praag Colombo Warschau Madrid Pretoria Bonn Athenel Istanbul Washington Wellington Khartoem Bonn Lusaka Dublin Shanghai Wenen Jakarta Stockholm Sa
osné Managua New York Khartoem Addis Abeba Bagdad Brasilia Belgrado Muscat Luanda Santiago De Chile Lusaka Bomay Rabat Bomay Ottawa Bratislava Bagdad Havanna Ha
a Londen Berlijn Hong Kong Milaan Canberra Hamburg Nairobi Praag Islamabad Abu Dhabi Quito Tripoli Washington Dubai Rome Jakarta Lima Londen Stockholm Moskou New York Addis Ab
dis Abeba New York Singapore Seoel Hong Kong Frankfurt Am Main Karachi Bratislava Los Angeles Boekarest Athene Singapore Ankara Bratislava Tunis Luxemburg Zagreb Mont
l Sofia Sydney Santiago De Chile Londen Düsseldorf Athene New York Brussel Jakarta Karachi Luxemburg Nairobi Dar Es Salaam Antwerpen Addis Abeba Rabat Santiago De Chile
ngueles Kobe Yaoundé Addis Abeba Madrid Bangkok Düsseldorf Tel Aviv Parijs Seoel Paramaribo Cotonou La Paz Helsinki Port Of Spain Parijs Kiev Barcelona Accra Zagreb Riyad Lo
amburg Shanghai Bagdad Jakarta Koala Loempoeer Tunis Oslo Bratislava Montreal Dhaka Kigali Tel Aviv Istanbul Hong Kong Chicago Islamabad Kingston Damascus Tunis Bogot
Kopenhagen Wenen Caracas Bern Koala Loempoeer Tokio Dublin Almaty New Delhi Athene Riyad Port Of Spain Bonn Shanghai Riyad Khartoem Zagreb Sofia Lagos Kobe Dublin Q
Londen Pretoria Almaty Karachi Ankara Tokio Havanna Bonn Berlijn Buenos Aires Lagos Shanghai Kopenhagen Bagdad Hong Kong Almaty Muscat Abu Dhabi Wenen San José
eweit Wenen Kiev Parijs Buenos Aires Madrid Koeweit Harare Parijs Moskou Pretoria Tripoli Madrid Damascus Praag Kobe Koala Loempoeer Kaapstad Luanda Kiev Lusaka Dar E
alaam Melbourne Zagreb Parijs Houston Windhoek Paramaribo Bamako Bonn Cotonou Ottawa Jakarta Muscat Colombo Manila Oslo Nairobi Dubai Sao Paulo Pretoria Mapu
Amman Bagdad New Delhi Lima La Paz Quito Bogotá Bamako Hamburg Algiers Luanda Kingston Riyad Moskou Lagos Managua Buenos Aires Manilla Lima Melbourne Mexico Colom
bo Canberra Abu Dhabi Melbourne Wenen Dar Es Salaam Brasilia Koeweit Parijs Jakarta Istanbul Teheran Khartoem Abuja Parijs Stockholm Toronto New Delhi Quito Seoel Bangk

